په بنيادي عقيدو او اختلافي مسآئلو باندې
محققًانه کتاب

مقالات

تصنيف :

مُحدّث کبير، فقيه العصر، عارف بالله حضرت مولانا **مُفتي مُحمَّد فريد مُجدَّدي** صاحب (دامت برکاتهم العالية) شيخ الحديث دار العلوم جامعة حقّانية (اکوړه خټک)

ترتيب :

مولوي حافظ محمّد احمد حقّاني تلميذ المؤلِّف

ناشر:

سعيدي کتب خانه، ختمِ نبوّت چورنګۍ، سټلايټ ټاؤن، کوئټه . پاکستان. فون: ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

Download from; aghalibrary.com

شماره	مضـــمـــون	مخ
۱.	دکتاب دمؤلف وژوند ته لنډه کتنه	۱
۲.	دحضرت مؤلف تصنیفات اوتالیفونه	۳
۳.	اوله مقاله ده په وجود دالله ﷻ کی	۴
۴.	دوهمه مقاله ده په توحید دالله ﷻ کی	۷
۵.	دمخلوقاتو علم کلي نه دی	۸
۶.	حدیث د فتجلی لی کل شیء وعرفتُ	۱۱
۷.	غیر الله ته غائبانه آوازونه کول	۱۲
۸.	نذر اوذبح په نامه دغیر الله کول	۱۴
۹.	دننواتی پسه	۱۵
۱۰.	دریمه مقاله ده په مسئله ددعا کی	۱۶
۱۱.	په هیئت اجتماعیه سره ذکر کول	۱۸
۱۲.	تشریح دلفظ د (دُبُر)	۱۹
۱۳.	مبحث دالتزام دما لا یلزم	۲۵
۱۴.	څلورمه مقاله ده په دعاکی وروسته ترجنازی	۲۸
۱۵.	پنځمه مقاله ده په حیله داسقاط کی	۳۲
۱۶.	دحیلې بحث	۳۳
۱۷.	شپږمه مقاله ده په توسل کی	۳۵
۱۸.	ذکر دآثارو دسلفو صالحینو په حق دتوسل کی	۴۱
۱۹.	کلام دائمه اربعه وو په حق دتوسل کی	۴۲
۲۰.	کلام دمشآئخو په حق دتوسل کی	۴۳

Download from; aghalibrary.com

شماره	مضـــمـــون	مخ
۲۱.	دتوسل ښخه دانکار کوونکو دلآئل	۴۷
۲۲.	دمنکرینو ددلآئلو جواپونه	۴۸
۲۳.	مسئله داقسام	۵۱
۲۴.	اوومه مقاله ، مسئله دسماع الموتٰی	۵۲
۲۵.	اتمه مقاله ، مسئله دأجرت اخیستو پر ختم د قرآنِ مجید باندی	۶۰
۲۶.	نهمه مقاله ، داهلِ میت دطرفه داطعام مسئله	۶۴
۲۷.	لسمه مقاله ، دبخاری شریف دآخری باب تشریح او تو ضیح	۶۶
۲۸.	لس نصآئح	۷۸
۲۹.	تتمّہ ، مسئله دتقلید	۸۲

العلم کمپیوٹرز ، کوئٹہ . پاکستان
☎ : ۰۳۲۱۸۰۱۲۳۷۱

Download from; aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحيم

دکتاب دمصنف صاحب وژوند ته لنډه کتنه:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام علي امام انبيآء الله رحمـة للعـالمين.

وعلي آله الطيبين واصحابه الطاهرين وعلينا معهم اجمعين.

ددې کتاب مصنف صاحب طا ل الله حياته استاذنا مولانا الشيخ الفقيه المحدث العارف بالله **المفتي محمّد فريد** بن الشيخ العلامة مولانا حبيب الله بن مولانا امان الله بن مولانا ملاامير (رحمة الله عليهم) دی. حضرت مؤلِف په کال ۱۳۴۴ هجری قمری کي دکوچني اخترپه مبارکه ورځ چي دجُمعې مبارکي ورځ هم وه د (زروبی) په سيمه کی چی دپاکستان په لويديځی شمالي علاقې (مردان) پوری مربوطه ده زيږيدلی دی. ده په خپله علمی او ادبی کورنۍ کی پرخپل پلار محترم مولانا حبيب الله صاحب (المتوفی ۱۳۲۸هـ) باندی چی دخپل عصر ستردينی عالِم وو په زده کړه اولوست پيل وکړ، دده والد ډيره زمانه ددينی علومو اوکتابو په درس اوتدريس ددين خدمت وکی چی په همدې زمانه کی حضرت مؤلِف اکثره کتابونه دخپل پلار څخه وويل. تردې وروسته يې دمشهور علامه مولانا مار تونګ صاحب (المتوفی ۱۳۹۲ هـ) او علامه محقّق مولانا محمّد نذير الچکيسری صاحب (المتوفی ۱۳۹۱هـ) اوبيا

Download from; aghalibrary.com

دمشهور شیخ مولانا شاه منصور بابا (المتوفی ۱۳۹۷هـ) (رحمة الله علیهم) څخه درسونه وویل.

داحادیثو مبارکو ددورې اونورو کتابو په نیت دغورغشت وعلاقې ته وخوځیدی ترڅوچې هلته دمشهور عالِم المحدث الکبیرعارف بالله مولانانصیرالدین الغورغشتوی قدس سرّہ (المتوفی ۱۳۸۸هـ) څخه فیضیابه سی. حضرت مؤلِّف ؒ په کال ۱۳۷۱ هـ کی دزده کړې څخه فارغ سو او دفضیلت دستار یې دخپلو مبارکو استاذانوپه لاسو پرسر وتړی. ترفاغه کیدو وروسته یې لومړی په خپله علاقه او بیا په ډیرو مختلفو علاقو اومدرسوکی شاګردان اوطالبان دخپلی علمی چینې څخه سیرابه کړل، دډیرو لیرو لیرو ځایو څخه به ده ته دمسئلو دپوښتنی او دکتابو دویلو دپاره خواص اوعام راتلل ترڅوچې په درس او افتآء کی ډیر مشهوره سو، بیایې په کال ۱۳۸۵ هـ مطابق ۱۹۶۶ع کی مادرِ علمی **دار العلوم جامعه حقانیه** (زادها الله بالعلم والکرم) ته تشریف یووړی، اوهلته ددرس او افتآء منصب ورته وسپارل سو، چی داحادیثو ډیر درسونه اوپه زرهاوو فتواوی یې ورکړلی، په کال ۱۳۹۲ هـ دحرمینو په زیارت مشرفه سو.

حضرت مؤلِّف ؒ داخدمت ته ترهغه پوری وکي چی ترڅو یې دبدن قواوی ټولی ضعیفې سوې اودبستر بندې سو، الله ﷻ دې صحت اوعافیت اواوږد عُمر ورلره ورکی. آمین

دحضرت مؤلِّف تصنيفات او تاليفونه:

حضرتِ مؤلِّف ؒ ددرس اوافتآء سره ډير تصنيفونه هم وکړه، چې اکثره يې دتصينف دوخت څخه ترننه پورې په وار وار چاپ سوي دي اوډير قآرئين لري. دهغو څخه بعضې يې په لاندې ډول دي:

۱. هداية القاري الیٰ صحيح البخاري (عربی \ مطبوع).
۲. فتحُ المنُعم بشرح مقدّمة صحيح مُسلم (عربی \ مطبوع).
۳. منهاج السنن شرح جامع السنن للامام الترمذی (۵ جلد\ عربی).
۴. الفتاوی الفريديّة (۴ جلد مطبوع \ عربی \ أردو).
۵. مقالات (همدا کتاب چې ستاسې په لاس کې دی).
۶. العقآئد الاسلامية (پښتو \ طبع سعيدي کتب خانه).
۷. رساله قبريه (پښتو \ طبع سعيدي کتب خانه).

دیادوني وړده چې دمفتي صاحب فتاوٰی تراوسه ۴ جلده نشر سويده چې پرنورو جلدو باندې يې هم کار شروع دی اووخت په وخت به چاپيږي، چونکه دا فتاوٰی په أردو ژبه کې ده، ځکه موږ اراده وکړه چې دخپلو پښتنوورونو دپاره يې پښتو ژبی ته وژباړو.

مرتِّب:
مولوی حافظ محمَّد احمد حقَّاني تلميذ المؤلِّف (عافاه الله تعالى وغفر له)

ناشر:
سعيدي کتب خانه، ختمِ نبوّت چورنګي ستلايټ ټاؤن، کوئټه.
فون: ۰۳۰۰۳۸۴۳۷۸۷ ---------------------- ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

بسم الله الرحمٰن الرحيم ط

اَلْحَمْدُ لله رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ. والصلاة والسلام على سيدنا خير خلقه محمد وأله واصحابه اجمعين.

امابعد: پس وايي (مفتي) محمدفريد مجددي اوسيدونکې دتحصيل زروبې ضلع صوابې: چې دايوه رساله ده چې نامداره ده په مقالات سره. په دې کې په پښتو ژبه لس مقالې ذکر کيږي. وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ.

❶ اوله مقاله :

په اوله مقاله کې مسئله دوجود اودسته والي دالله ﷻ ذکر کيږي. الله (ﷻ) نوم دهغه ذات دی چې په خپله موجود دی اوپه هر کمال سره موصوف دی اودهره عيبه څخه پاك دی، ددې ذات پرسته والي ډير دلآئل قآئم سوي دي:

اول دليل: قول انبيآء عليهم السلام اوقول حکمآء اوپه هردور کې دهرقوم اکثريت ددې ذات په سته والي باندي باور او يقين کوونکي دي. دې دليل ته اجماع ويل کيږي.

دوهم دليل: په دې جهان کې يومکمّل نظام موجود دی، ددې جهان دهر شی خپله خپله وظيفه وي او هره پُرزه يې پوره کوي. اوتر فکر کولو وروسته دامعلوميږي چې ددې جهان دا نظام قابل دزوال دي، مثلاً چې دسپوږمې څخه يو سير (کيلو) ماده راوړل ممکن دي نوپه ډيرو وارو سره

دټولي سپوږمۍ راوړل او دسپوږمیز نظام ختمیدل هم ممکن سوه. اوچې دمځکې څخه یو سیر ماده وړل ممکن دي نوپه متعدّدو مراتوکي دټولي مځکي وړل اود نظامِ ارضي زوال هم ممکن سو. اوچې دیوه سیر اوبو څخه بخارات جوړیدل ممکن دي نودټولو اوبو څخه بخارات جوړیدل اوداوبو ختمیدل هم ممکن سوه، اوچې دیوه انسان مړ کیدل ممکن دی نودټولي نوع دانسان مړه کیدل اودانسان دنوع ختمیدل هم ممکن سوه. اوپه دې طریقې سره دنظامِ شمسي او دستورو دنظام ختمیدل هم ممکن سوه. اودا قاعده چې کم شی په زمانه حال اومستقبل کی قابل دزوال وی او قابلیت ددوام نلری نوپه جانب دماضی کی به هم ددوام او دازلیّت قابلیت نلری، که په ده کی ددوام قابلیت وای نوپه مستقبل کي به څرنګه قابل دزوال وای نومعلومه سوه چې داجهان پیدا کړل سوی دی اوحادث دی، ازلي اوابدی نه دی.

نوکله چې داثابته سوه چې داجهان حادث دی، پیداسوی دی نوسوال داپیدا سو چې پیدا کوونکی یې څوك دی ؟ آیا پیداکوونکی یې ۱. یوجُزء دی اوکه ۲. داټوله اجزاء دی، اوکه پیدا کوونکي ددې جهان ۳. داجهان په خپله دی، اوکه پیدا کوونکی ددې جهان ۴. دجهان څخه یو خارج ذات دی.

۱. دانا ممکنه ده چې پیداکوونکی ددې جهان یوجُزء ددې

جهان سی ځکه چی داجهان معدوم وو نودا جزء هم معدوم وو اومعدوم پیداکول نسی کولای. ۲. اوداهم ناممکنه ده چی پیداکوونکی ددې جهان دی داټول اجزآء سی ځکه چی داجهان معدوم وو، نودا اجزآء هم معدوم وه، اومعدوم پیدا کول نسي کولای، ۳. اوداهم ناممکنه ده چی پیدا کوونکی ددې جهان داجهان یعنی دامربوط اومنظم اجزآء په خپله سی ځکه چی معدوم پیدا کول نسی کولای.

۴. نودا لازمه سوه چی ددې جهان پیدا کوونکی یوداسی ذات دی چی ددې جهان څخه خارج دی لکه دمِیل، ساعت اونورو شیانو جوړوونکی چی خارجی ذات دی.

اوپه لازمی طورسره به داخارجی ذات هرقسم کامل وی، حیات، علم، قدرت اراده به لری. مړ، بې علمه، بې شعوره، عاجزه اومجبور پیدا کول نسي کولای، اودا ذات به کوڼ، ړوند اوګونګی نه وی، داسي ذات خو ناقص ذات وی، او محتاجه وی، دی قابل دپیداکولو نه وی خلاصه داده چی که داخارجی کامل ذات موجودنه وای نوداسلسله دوجود به نه وای شروع سوی.

دریم دلیل: داوبو طبیعت اوخاصیّت دی چی خپله سطحه همواره ساتي اواختلاط اوګډون غواړی نوبناٴ پردې قاعده باندی داضروری وه چی دسمندرونو داوبو یورنګ اویوخوند وای لیکن دوی مختلف دی اوددې طبیعت څخه مانع بل شی نسته ماسوا دیوه خارجي طاقت څخه چی الله

ﷻ دی.
څلورم دلیل: چې انسان په یوه مشکل کې ومبتلي او دظاهري اسبابو څخه مایوسه سي نوالله ﷻ ته زاري شروع کې اومشکل یې حل سي نومعلومه سوه چې یوذات مشکل کشا سته، چې **هغه** الله ﷻ دی.
پنځم دلیل: انبیآء علیهم السلام خپلو خپلو قومونوته چلینج ورکی چې پرتاسی باندی به په فلانی وخت کی عذاب راځي اوموافق ددې وعدې پر دوی باندی عذاب راغی نومعلومه سوه چې دانبیآء علیهم السلام ترشا یوعظیم ذات دی چې داعذاب یې راوستلی چې **هغه** الله ﷻ دی.
شپږم دلیل: الله ﷻ چې کم قوانین نازل کړی دی نوهغه په هر دورکی دامن اودخوشحالي کفیل (ضامن) دی، اوداسی قوانین هغه ذات جوړولی سي چې په هرشی اودهرشي په منافعو اوپه مضراتو اودهرشي په اسرارو او حکمتونو باندی خبروی.

❷ دوهمه مقاله

په دې مقاله کې مسئله دتوحید ذکر کیږی.
دټولو مسلمانانو داعقیده ده چې الله ﷻ یودی، یعنی ده لره شریك نسته، نه په ذات کې اونه په صفاتوکي، نه په افعالوکي اودیو والي دامعني نه ده چې الله ﷻ یودی، دوه نه دی ځکه چې په دې معنی سره هرشخص اوهر جزء یودی

دالله ﷻ دذات پـه شـان دوهـم ذات نـسـته، الله ﷻ دهميـشه دپاره ژوندی دی اودا ژوند دده ذاتی دی. ماسوا دالله ﷻ څخه دنورو شيانو حيات نه ذاتي دي اونه دآئمي دی. دالله ﷻ علم ذاتي دي اودآئمي دي اومحيط دی. ماسوا دالله ﷻ دمخلوقـاتو علـم ۱. نـه ذاتـي دی، الله ﷻ فرمـايي: ومـابكم من نعمةٍ فمن الله (سورة النحل) يعنـی هرنعمـت کـه علـم دی اوکه ماسوا دعلم دی عطآئی دی. الله ﷻ فرمايي: الله خـالق كـلّ شـيءٍ (سـورةِ زمـر) يعنـی هرشـی کـه دممکنـاتو علـم دی اوکه ماسوا دعلمـه دی، مخلـوق دی اودنيـست څخـه هـست سوی دی.

۲.اونه دمخلوقاتو علم دآئمی دی، دوی ترپيدايښت دمخه اوپـه اول دور دپيدايـښت کـی علـم نلـری. اوپرهـر انـسان باندی نسيان راځی، اوچی کم انسان ارذل عمر تـه ورسـيږی نوعلم يې په زوال شروع سي.

۳.اونـه دمخلوقـاتو علـم کلـي دی، الله ﷻ فرمـايی: وعنـده مفاتيح الغيب لايعلمها الاهو (سـورة الانعـام) اوپيغمبرﷺ فرمـايي: مفـاتيح الغيـب خمـسٌ، ان الله عنـده علـم الـساعة وينـزل الغيـث ويعلـم مـافي الارحـام ومـاتـدری نفـس مـاذا تکـسب غـداً ومـاتـدری نفـسٌ بـای ارضٍ تمـوت (بخـاری شريف).

وعن ابن عمـر رضی الله عنهما أن رسـول ﷺ قـال: مفـاتيح الغيـب خمس لا يعلمها إلا الله: لا يعلم ما في غـد إلا الله، ولا يعلم

ما تغيض الأرحام إلا الله، ولا يعلم متى يأتي المطر إلا الله، ولا تدري نفس بأى أرض تموت، ولا يعلم متٰى تقوم الساعة إلا الله). (بخاری شریف). الله ﷻ فرمایي: ولوكنت اعلم الغيب لاستكثرت من الخير ومامسّني السوء. (سورة اعراف) په دې اياتونو اواحاديثوكې تصريح ده چې علمِ غيب اوعلم دمفاتيح الغيب چاته نه دى وركړل سوى او پيغمبر ﷺ فرمايي چې حضرت خضر عليه السلام حضرت موسٰى عليه السلام ته وفرمايل: وماعلمك وعلمى وعلم الخلآئق فى علم الله الا مقدار غمس هٰذا العصفور منقاره (بخاری شریف). په دې حديث شريف كې تصريح ده چې علم اومعلومات دانبيآء عليهم السلام وغيرهم په نسبت دعلم اودمعلوماتو دالله ﷻ كالعدم دى اوپيغمبر ﷺ فرمايي: اللهم انى اعوذ بك من علمٍ لاينفع (مسلم شريف) نوبنآء پردې تعوّذ دپيغمبر عليه الصلاة والسلام علم به څرنګه كلي سى. صديق اكبر رضي الله عنه فرمايي: اشهد انك رسول الله ماعلّمك الشعر وماينبغي لك (ابن سعد وابن ابى حاتم).

وقال على ابن طالب لم يُعمّ (من التعمية) على نبيكم الا الخمس من سرآئر الغيب (الدر المنثور) وعن عآئشة رضي الله عنها: من حدثك انه يعلم مافي غدٍ فقد كذب ثم قرءت: وما تدري نفس ماذا تكسب غدا (بخاری شریف). وعن ابن عباس رضی هٰذه الخمسة لايعلمها ملك مقرب ولانبى مصطفي، فمن ادعٰى انه يعلم شيئًا من هٰذه فانه كفر

بالقرآن لانه خالفه (خازن سورة لقمان) وعن قتادة استاثر الله بهنّ فلم يطلع عليهنّ ملكًا مقربًا ولانبيًا مرسلاً (ابنِ جرير، سورة لقمان).

عن ابي حنيفة رحمة الله عليه لايعلم هٰذه العلوم الخمس الا الله (مدارك سورة لقمان) وفى المسائرة مع المسامرة ص **٢٣٥** (وكذا علم المغيبات) اى وكعدم علم بعض المسآئل عدم علم المغيبات فلايعلم النبى منها (الاما اعلمه الله تعالى به احيانا وذكر الحنفية فى فروعهم تصريحًا بالتكفير باعتقاد ان النبى صلى الله عليه وسلم يعلم الغيب لمعارضة قوله تعالى: قل لايعلم من فى السمٰوٰت والارض الغيب الا الله. والله اعلم. انتهٰى. وفى فتاوٰى قاضيخان فى باب مايكون كفراً من المسلم ومالايكون. رجل تزوج امرءةً بغير شهود فقال الرجل والمرءة خداى را وپيغمبر راگواه كرديم قالوا يكون كفراً لانه اعتقد ان رسول الله ﷺ يعلم الغيب، وهوما كان يعلم الغيب حين كان فى الاحيآء فكيف بعد الموت انتهٰى. ددې آثارو دصحابه وو اودتابعينو او ددې عباراتو دمتكلمينو اودفقهآوو څخه معلومه سوه چې علمِ كلي اوعلمِ غيب خاصه دالله جل جلاله ده، څوك چې غيرالله لره علمِ كلي اوعلمِ غيب وايي هغه كافر دى.

فائده: الله جل جلاله په بعضى مغيباتو باندى پيغمبر مطلع كوى لكه ترغزوه بدر يوه ورځ مخكې پيغمبر ﷺ دبعضو كفارو په قتليدو باندى اصحاب رضي الله عنهم خبركړل، او

دارنګه نوری هم ډیری واقعې په روایاتوکی ثابتی دی. په قرآنِ مجید کی هم ددې ذکر سوی دی. الله ﷻ فرمایي: عالم الغیب فلا یظهر علی غیبه احداً (سورة الجن) وکذا المراد من غیبه جمیع غیبه. وانما یطلع جلّ وعلا اذا اطلع من شآء علی بعضه مما تقتضیه الحکمة. الامن ارتضٰی من رسول ای لکن الرسول المرتضٰی یظهره جل وعلا علی بعض الغیوب المتعلقة برسالته کما یعرب عنه بیان من ارتضٰی بالرسول تعلقًاما. اما لکونه من مبادیها بان یکون معجزةً واما لکونه من ارکانها واحکامها کعامة التکالیف الشرعیة (روح المعانی بحذف).

الله ﷻ فرمایي: وماکان الله لیطلعکم علی الغیب ولکنّ الله یجتبی من رسله من یشآء (سورة آلِ عمران) وفی جامع البیان فیخبره ببعض المغیبات انتهٰی. نو معلومه سوه چې الله ﷻ انبیآء علیهم السلام په بعضو مغیباتو باندی خبرداره کوی، اوالله ﷻ اولیآء الله هم په بعضو مغیباتو خبرداره کوی لیکن هغه ته علم اویقین نه ویل کیږی، هغه ته ظن ویل کیږی.

سوال: په حدیث دمعاذ بن جبل رضی الله عنه کی مروی دی چی پیغمبر ﷺ وفرمایل: فتجلّی لی کل شیءٍ وعرفتُ. رواه احمد والترمذی. اودارنګه په حدیث دعبد الرحمٰن بن عآئش رضی الله عنه کی مروی دی: فعلمتُ مافی السمٰوٰت والارض وتلا: وکذلك نری ابراهیم ملکوت السمٰوٰت

والارض. رواه الدارمي والترمذي مرسلاً. اوداموهِم دعلم کلی دی.
جواب: دمخکنیو دلآئلو څخه دامعلومه سوه چی علم کلی په الله ﷻ پوری خاص دي اوداحدیث دهغوی سره په ظاهره معارض دي اودعقل سره هم معارض دی که پیغمبرﷺ ته علمِ کلی ورکړل سوی وای نوتردې وروسته به نزول دوحی ته ضرورت نه وای اودافك په واقعه کی به یوه میاشت په پریشانی کی ابتلآء نه وای نوپه دې حدیث کی مراد علم او تجلی دعجآئباتو ده لکه حضرت ابراهیم علیه السلام ته چی الله ﷻ عجآئبات ښوولی وه، کمافی المرقاة ج۲ ص ۲۱۰ وکذلك ای کما نریك یامحمد ﷺ احکام الدین وعجآئب مافی السمٰوٰت والارض نری ابراهیم اویا مرادپه دې حدیث کی هغه اشیآء دی چی علم په هغوی مناسب وی دشان دپیغمبر سره لکه آیات د: واتیناه من کلِّ شیءٍ سببا (سورة الکهف) او: واوتیت من کل شیء (سورة النمل) کی مراد هغه اشیآء دی چی مناسب دی دشان دبادشاه سره. دا استغراقِ عرفی دی. نوبنآء پردې عقیدې چی الله ﷻ علم غیب اوعلمِ کلی چاته نه دی ورکړی غیر الله ته غآئبانه آواز کول اودغیر الله څخه غآئبانه کومك کول شرك جلی دی.
فآئده: غیرالله ته غآئبانه آواز کول پنځه قسمه دی:
الف: چی کشف دپیغمبر وغیره ورته وسی او آواز ورته وکړی داجآئز دی. بآء: اوپه دې عقیدې سره چی ملایکی

يې ورتـه رسـوى يـوازى پـه صـلاة او سـلام كـى جـآئز دى.
ج: اوپـه دې خيال سره چى ممكنـه ده چى الله ﷻ يې ورتـه ورسوى موهِم دشرك دى. د: اودعـشق اودمحبت دوجې پـه شـان دحاضـر اودمخاطـب ګرځـول نـه شـرك دى اونـه مـوهِم دشـرك دى بلكـه معمـول اومعـروف دى. هـ: اوپـه اعتقـاد دعلمِ غيب اودعلم كلى سره شرك جلى دى. اودشعار څخه داهلِ شرك اوداهلِ بدع اجتناب ضرورى دى.
الله ﷻ پرهرڅه پرهرممكن قدرت لرى. ماسوا دالله ﷻ څخه بـل چالره داقـدرت منـل اوتـسلط غيبـى منـل شـرك دى. الله ﷻ صاحب داختيار اود ارادې دى. دده په اراده كى تخلّف نه راځى. ماسوا دالله ﷻ څخه بل چالره داسى اراده ثابتول اومالـك دضـرر اودنفـع ګرځـول شـركيات دى. الله ﷻ هرڅـه اورى اوهرڅـه وينـى پـه هروخـت كـى، غيـرالله تـه داصـفت ثابتول شرك دى. الله ﷻ ګونګې نه دى ګويـا دى ازلاً ابـداً، چى څه وخت خبرى كول غواړى خبرى كولاى سى اوپـه يـوه وخت كى دهرچا سره خبرى كولاى سى دا صفت دغير الله دپاره ناممكن دى.
الله ﷻ مالـك دحـل اوحرمـت دى، غيـرالله مالـك دحـل او دحرمت منل شرك دى، كمافى حديث عدى بن حاتم قال: اتيت النبى ﷺ وفى عنقى صليب من ذهب فقال ياعدى اطرح عنك هٰذا الوثن وسمعته يقرء فى سورة برآءة: **اتخذوا** احبـارهم ورهبـانهم اربابـا مـن دون الله، قـال: امـا انهـم لـم

يكونوا يعبدونهم ولكنهم كانوا اذا احلوا لهم شيئًا استحلوه واذا حرّموا عليهم شيئًا حرّموه. (رواه الترمذی).

فائده: مالك دحل اودحرمت يوازی الله ﷻ دی، انبيآء عليهم السلام تابعدار دوحي اوداذن دالله ﷻ دي اومجتهدين شارعين نه دي بلكه شارحين داشارت اوداقتضآء او ددلالت اوداعتبآر دوحی دی. اوتعين دمراد دمجمل او دمشترك كوی اودفع دتعارض كوی.

ماسوا دالله ﷻ څخه بل چاته په اعتقاد دتسلط غيبی اوپه ارادې دعبادت سره سجده كول شرك دی اوپه ارادې دتعظيم اوداكرام سره حرام دی.الله ﷻ فرمايي: لاتسجدوا للشمس ولا للقمر واسجدوا لله الذی خلقهن (حم السجدة) وقال رسول الله ﷺ لوكنت اٰمراً احداً ان يسجد لاحد لامرت المرءة ان تسجد لزوجها. (رواه الترمذی) وفی كراهية الهندية: من سجد للسلطان علی وجه التحية اوقبّل الارض بين يديه لايكفر ولكن ياثم لارتكابه الكبيرة، هو المختار. قال الفقيه ابوجعفر رحمه الله: وان سجد للسلطان بنية العبادة اولم تحضره النية فقد كفر. كذافی جواهر الاخلاطی.

نذر عبادت دی نوصرف دالله ﷻ دپاره به كول كيږی كما فی البحر قبيل الاعتكاف عن الشيخ القاسم: واما النذر الذی ينذره العوام علی ماهو مشاهد فهٰذا النذر باطل بالاجماع لوجوهٍ.....**منها** انه نذر للمخلوق والنذر للمخلوق

لايجوز لانه عبادة والعبادة لاتكون للمخلوق...**ومنها** ان المنظور له ميت، والميت لايملك...**ومنها** انه ظن ان الميت يتصرف في الامور دون الله واعتقاده ذٰلك كفرٌ. انتهٰى بحذف.

ذبح به دالله ﷻ په نامه كول كيږي اوپه ذبح سره به دغيرالله دتقرب او دخوشحالولو څخه اجتناب كول كيږي كه څوك دذبح په وخت كې دغيرالله نوم واخلي هغه حرامِ قطعي دی اوكه څوك دذبح په وخت كې دالله ﷻ نوم واخلي ليكن ددې سره دغير الله لكه دولي يادجن اويا بل شی رضا او خوشحاله كول يې مقصود وی نودا مذبوحه حرامه ده (درمختار وغيره) اوكه څوك دالله ﷻ نوم په وخت دذبح كې ذكر كړي اوپه ذبح سره يې تبرّك ياتصدق ياتشكر مقصود وی نودا حلاله ده (اشاراتِ شامي). دقصاب ذبح جآئزه ده دده مقصود تموّل وی، نه تقرب دغير الله، دميلمه دپاره ذبح كول سنّتِ ابراهيمي دی اوسنّتِ محمّدي دی. په دې ذبح كې مقصود اكرام دميلمه وی په ارادې دغوښې خوړلو سره (شامي). دننواتي پسه حلال دی، په دې ذبح كې مقصود په تازه غوښې سره اكرام اواهدآء وی نه تعظيم په ذبح اوپه اراقت ددم سره حتٰى كه دا پسه ژوندی ورخوشي كړل سي نوهم كافي ګڼل كيږي اوكه دا ذابح دا ذبيحه كورته راوړي يايوچاته يې په خيرات كې وركړي نو ناكافي شمارل كيږي.

③ دریمه مقاله :

په دریمه مقاله کي مسئله ددُعا وروسته ترلمانځه ذکر کیږي.

پوه سه چي دعا عبادت دی. پیغمبر ﷺ فرمایي: الدعآء هو العبادة (رواه الترمذی) اوالله ﷻ دعاته عبادت ویلی دی: وقال ربکم ادعونی استجب لکم ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهنَّم داخرین (سورة المؤمن) بلکه دعا دعبادت مغز دی. پیغمبر ﷺ فرمایي: الدعآء مخُّ العبادة (رواه الترمذی) دُعا دعبادت مغزدی یعنی کامل عبادت دی. ځکه چي عبادت هغه تعظیم اوعاجزی ته ویل کیږي چي دیوه ذات پرتسلط غیبي باندی دلالت کوي اوپه دعاکي دا دلالت په واضح ډول سره موجود دی.

بعضي خلګ وایي چي تقدیرنه بدلیږي نودعا کول عبث دی لیکن دایو فاسد خیال دی ځکه چي کله یوشي عبادت وی اودالله ﷻ دطرفه څخه مطلوب وی اودانبیآء علیهم السلام معمول وی نوهغه عبث کیدی نسي اوپه عالَمِ اسباب کي لکه چي دنورو اسبابو اوذرآئعو استعمال دتقدیر سره متصادم نه دی نودارنګه دُعا هم یوسبب اوذریعه ده او دتقدیر سره به متصادم نه وی.

ددعا کولو ډیر آداب دي چي ددوی رعایت کول موافق دخپلی درجي سره ډیر مهم دی: **۱**. دواړه لاسونه پورته کول

کمافی البیهقی یرفع یدیه فی الدعآء. لیکن په لمانځه کی په عام ډول سره به لاس نه پورته کیږی کما فی مصنّف ابن ابی شیبة: ان رسول الله ﷺ لم یکن یرفع یدیه حتٰی یفرغ من صلاته. **۲**. تردعآء مخکی حمد اوصلاة ویل: لحدیث ابی داؤد اذا صلیتَ فقعدتَ فاحمد الله بماهو اهله وصل علیّ ثم ادعه. **۳**. ناجآئز سوال نه کول لحدیث مسلم یستجاب لعبد مالم یدع باثمٍ اوقطیعة رحمٍ. **۴**. په حضور او توجه سره سوال کول اودقبلیدو یقین درلودل لحدیث الترمذی ادعوا الله وانتم موقنین بالاجابة واعلموا ان الله لایستجیب دعآء من قلب لاهٍ. **۵**. په عزم او اصرار سره دعا کول لحدیث البخاری اذا دعا احدکم فلایقل اللهم اغفرلی ان شئتَ ولیعزم مسئلته. **۶**. الفاظ ددعا دري واره مکرر کول لحدیث مسلم وابی داؤد ان رسول الله ﷺ کان یعجبه ان یدعو ثلاثًا. **۷**. دقبلیدو تلوار نه کول، حوصله اوهمّت لوړ ساتل لحدیث البخاری: یستجاب للعبد مالم یعجل. **۸**. په آخرکی آمین ویل لحدیث ابی داؤد ان ختم بآمین فقد اوجب. **۹**. پرمخ لاس راتیرول لحدیث ابی داؤد قال علیه الصلاة والسلام فاذا فرغتم فامسحوا بها وجوهکم. **۱۰**. دحرامو څخه ځان ساتل لحدیث مسلم: مطعمه حرامٌ ومشربه حرامٌ وغذی بالحرام فانی یستجاب لذٰلك. **۱۱**. په هیئت اجتماعیّه سره دعا کول، حضرت موسٰی او حضرت هارونَ علیهما السلام په هیئتِ اجتماعیه سره دعا کړی وه الله

ﷻ فرمایي: قد اجیبت دعوتکما وفی تفسیر القرطبی ج ۸ ص **۳۷۵** عــن ابــی العالیــة کــان موسٰــی علیه السلام یــدعو وهارون علیه السلام یؤمنّ. اوپیغمبرﷺ په هیئتِ اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکړی دی کما رواه الحاکم وذکر فی کنز العمال قال النبی ﷺ لایجتمع ملاء فیدعو بعضهم ویؤمنّ بعضهم الا اجابهم الله تعالی، وکما رواه الدارمی وذکره الحافظ العسقلانی فی الفتح ما اجتمع ثلاثةٌ قط بدعوة الاکان حقًا علی الله ان لا یرد ایدیهم اوصاحبِ هدایة په کتاب الحج کی لیکلی دی: والاجابة فی الجمع ارجٰی.

سوال: عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په هیئتِ اجتماعیه سره دذکر کولو څخه انکار کړی دی کما رواه الحاکم باسناده. نو معلومه سوه چی احداث دجماعاتو منکر دی.

جواب: پیغمبر ﷺ په هیئتِ اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکړی دی اودارنګه په هیئتِ اجتماعیه سره دذکر کولو ترغیب یې ورکړی دی کمافی حدیث الترمذی اذا مررتم بریاض الجنة فارتعوا، قالوا وماریاض الجنة قال حلق الذکر، وکمافی حدیث مسلم: ان رسول الله ﷺ خرج علی حلقة من اصحابه فقال ماجلسکم هٰهُنا، قالوا فذکر الله وفی آخره اتانی جبرئیل علیه السلام فاخبرنی ان الله تعالی یباهی بکم الملآئکة، وکمافی حدیث مسلم فی حدیث ملآئکة سیّاحین هم (ای الذاکرون) قومٌ لایشقی بهم

جلیسهم اوحدیث دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه حدیث موقوف دی اوحدیث موقوف په مقابله دحدیث مرفوع کی مرجوح اومتروك وی اویا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړی دی پر شمیرلو دنیکیو اوپر پرېښوولو دشمیر دګناهونو باندی نه پر احداث دجماعت باندی، کما فی سنن الدارمی ج ۱ ص ۶۱ فقال عبدالله بن مسعود ما هٰذا الذی اراکم تصنعون، قالوا یاعبد الرحمٰن حصًی نعدّبه التکبیر والتهلیل والتسبیح قال فعدّوا سیئاتکم فانا ضامن ان لایضیّع من حسناتکم شیءٌ، اوممکنه ده چی عَبْدُ الله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړی وی پراهتمام ددې فعل باندی لوړ ترخپل حیثیت.

۱۲. په اوقاتو داجابت کی دعاکول. **پوه سه** چی اوقات داجابت ډیردی، په دې رساله کې پنځه وقتونه ذکر کول کیږی، اوّل داذان وخت، دوهم دمقدس جنګ وخت، دریم دباران پروخت کمافي حدیث ابي داؤد ثنتان لا تردان الدعآء عند الندآء وعند البأس حین یلحم بعضهم بعضًا وفی روایة وتحت المطر اوځلورم دشپې په آخری حصه کی اوپنځم ترفرض لمانځه وروسته کمافی حدیث الترمذی: قیل یارسول الله ای الدعآء اسمع قال جوف اللیل الاخر ودبر الصلوات المکتوبات.

دلفظ (**دبر**) **تشریح**: **پوه سه** چی د دبر الصلاة دوه اطلاقه دی، دده اطلاق کیږی پر ماقبل دسلام باندی اودا واضح دی

ځکه چې دبر دشي وروستني جزء ته دشي ويل کيږي اودوهم اطلاق يې کيږي پرمابعد اوپر خارج دلمانځه باندې هم، لکه چې په حديث دمسلم شريف کې راغلي دي: معقبات لايخيب قآئلهن دبر کل صلاةٍ ثلث وثلثون تسبيحةٍ وثلاث وثلاثون تحميدة واربع وثلاثون تکبيرةٍ اودارنګه په دې مذکور حديث دترمذی شريف کې راغلی دی.

فآئده: دبر المکتوبات مابعد دفرآئضوته ويل کيږي برابره خبره ده که متصل وی اوکه منفصل وی، په متصل پوری خاص نه دی ځکه چې نبی ﷺ ترغيب ددعا اوتسبيحاتو دواړو ورکړی دی په لفظ ددبر سره. اودا ناممکنه ده چې دواړه په يوه وخت کی متصل دفرآئضو وکړل سی، نوکه دعا اول وکړل سی تسبيحات به دبر الفرآئض نسی اوکه تسبيحات وکړل نودعا به دبر الفرآئض نسي اوجمع به په مابينځ دتسبيحاتو اوددعا کې خلاف سنّت سي حالانکه دا دهيچا قول نه دي که اوّل دعا وسي اوورپسې تسبيحات وويل سی اوکه بالعکس وسی يوهم خلافِ سنّت نه دی نو معلومه سوه چې دفرآئضو اوددعا فصل په تسبيحاتوسره جآئز دی اودارنګه دفرآئضو اودتسبيحاتو فصل په دعا سره جآئز دی نودا لازمه سوه چې لفظ د دبر تقاضا داتصال نه کوی، نوکله چې دفرآئضو اوددعا فصل په تسبيحاتو سره ددعا ودبر المکتوبات کيدوته ضرر رسوونکی نه دی ځکه چې تسبيحات سننِ مرغوبه دی نودارنګه دفرآئضو او

ددعا فصل به په لمانځه سره ضرر رسوونکی نه وی بلکه په طریق اولی سره به ضرر رسوونکی نه وی ځکه چی اتصال دلمانځه دفرآئضو سره اشدّ دی تر اتصال دتسبیحاتو دفرآئضو سره. دقیامت په ورځ به لمونځ قآئم مقام دفرآئضو گرځی نه تسبیحات.

اوفقهآء کرامو ؒ تصریح کړیده چی کم ذکر یابل شی وروسته ترسنتو مؤکدو وکړل سی نودوی ته دبر المکتوبات ویل کیږی علامه شامی ؒ په رد المحتارکی فرمایی: واما ما ورد من الاحادیث فی الاذکار عقیب الصلاة فلا دلالة فیها علی الاتیان بها بعدها لان السنة من لواحق الفریضة وتوابعها فلم تکن اجنبیة عنها، فما یفعل بعدها یطلق علیه انه عقیب الفرآئض انتهٰی (ج ۱ ص ۴۹۴) اومحقق ابن الهمام ؒ په فتح القدیر کی فرمایی: وما ورد انه صلی الله علیه وسلم کان یقول دبر کل صلاة لااله الا الله وحده الی ان قال لا یقتضی وصل هٰذه الاذکار بل کونها عقیب السنة من غیر اشتغال بما لیس من توابع الصلاة یصحح کونها دبرها. انتهٰی (ج ۱ ص ۳۱۳).

فآئده: پر اهلِ علم باندی پټه نه ده چی پیغمبر علیه الصلاة والسلام په بعضو اوقاتو کی په هیئتِ اجتماعیه سره په خطبی دجمعی کی دعآء کړیده لکه په بخاری شریف (ج ۱ ص ۱۴۰) کی روایت دی: فرفع رسول الله صلی الله علیه وسلم یدیه یدعو ورفع الناس ایدیهم مع رسول الله یدعون.

اوپـه بعضو اوقـاتو کـی پـه انفـرادي ډول سـره يې وروسـتـه ترلمانځه دسهار کړيده يابه يې مخ دقبلې طرف ته وو، کما روی الحـاکم وابـن ابـي شـيبة ان رسـول الله صـلی الله عليـه وسلم رفع يديه بعدما سلم وهو مستقبل القبلة فقال اللهم اخلص الولـيـد الـی آخـره. وذكـره الحـافظ ابـن کثيـر ؒ فـی تفسيره (ج ۳ ص ۱۷۲) اويابـه يـې مـخ دقـوم طـرف تـه وو، کما روی ابن ابی شيبة فی مصنفه قال ابو الاسـود صليت مع رسول الله صلی الله عليـه وسـلم فلمـا سـلم انحـرف ورفـع يديه ودعا.

او وروسـتـه ترفرضـو يـا وروسـتـه تـر سـنتو پـه هيئـتِ اجتماعيـه سـره ددعـا کـولـو پـه بـاره کـی ذخيـره داحـاديثو ساکته ده، نه پکښی دکولو متعلق روايت موجود دی اونـه پکښی دنـه کولـو روايت موجود دی. دې تـه عـدم دذکـر او عـدم درروايـت ويـل کيـږی نوکـه څـوك دادعـوه وکـړی چـی پيغمبـر ﷺ دا دعانـه ده کـړی نـودايې افتـرآء پـر پيغمبـر علیہ الصلاۃ والسلام وکړله اودارنګه چی څوك دادعوه وکړی چی پيغمبر علیہ الصلاۃ والسلام کړيده نوداهم افترآء ده.

اوکه څوك ووايی چی نبی ﷺ که دادعا کړی وای نو مروی بـه وای نـو مخـالف بـه يې دا ووايـی کـه دادعـا يې نـه وای کـړی نـو دانـه کـول بـه مـروی وای لکـه چـی داختـر دلمانځـه دپاره اذان اواقامت نه دی سوی اودا نه کول مروی دی کما فـي روايـة ابـي داؤد ص ۱۲۹ وغيـره. پرهـر حـال پـه هيئـتِ

اجتماعیه سره ددې دعا متعلق اودارنګه داللهم انت السلام متعلق ذخیره داحادیثو ساکته ده اودعدمِ ذکر او دذکر دعدم په مابینځ کې فرق نه کول غباوت دی اویا غوایت دی.

فائده: حدیث قول، فعل، تقریر دپیغمبر علیه الصلاة والسلام ته ویل کیږی نویو کاربه هلته خلافِ سنت اوبدعت کیږی چې نه په قول درسول ﷺ سره ثابت وی اونه په فعل اوتقریر سره ثابت وی نودا دعوه کول چې داکار بدعت دی ځکه چې پیغمبر ﷺ نه دی کړی غباوت دی یاغوایت دی.

فائده: ترلمانځه وروسته په هیئتِ اجتماعیه سره ددعا کولو په باره کې فعل درسول الله ﷺ ساکت دی البته قول درسول الله ﷺ ثابت دی هغه حدیث ددبر المتکوبات دی (رواه الترمذی). اوپه دې حدیث کې نه درفع الیدین ذکر سته اونه دحمد اوصلاة ذکر سته نه پکښې دامین اومسح دمخ ذکر سته اونه پکښې دانفراد یاداجتماع ذکر سته، لیکن قاعده داده چې: اذا ثبت الشیء ثبت بادابه ولوازمه. نو پرهر حال په دې دعا کې به ددې ادابو رعایت کول کیږی برابره خبره ده که دادعا په فرآئضو پسی کول کیږی او که په سنتو پسی کول کیږی.

فائده: په شرح دشرعة الاسلام کې لیکل سوی دی: ویغتنم الدعآء بعد المکتوبة قبل السنة علی ماروی عن البقالی (المعتزلی فی الاصول، الحنفی فی الفروع مثل صاحب

الکشاف) من انه قال الافضل ان یشتغل بالدعآء ثم بالسنة، وبعد السنن والاوراد علی ماروی عن غیره وهو المشهور المعمول فی زماننا فانه مستجاب بالحدیث (تعلیق الکوکب الدری ج ۲ ص ۲۹۱) قلت: ومثل قول البقاعي مروی عن الامام جعفر الصادق فی الطبرانی.
نودعا کول وروسته تر فرآئضو افضله ده په نزد دامام بقالی اودي ته اکثره اکابر میلان کوی او وروسته ترسنتو افضله ده په نزد دجمهورو، اودا مختاره کړیده فقهاء کرامو ؒ.
دابن الهمام ؒ اودابن عابدین ؒ رایه مخکی ذکرسوه اوابنِ نجیم ؒ صاحب دبحر فرمایي: لکن عندنا السنة مقدمة علی الدعآء الذی هو عقب الفراغ (ج ۸ ص ۳۰۴) اوحسن شرنبلالي ؒ صاحب دمراقي الفلاح فرمایي: ویستحب للامام بعد سلامه ان یتحول الی جهة یساره لتطوع بعد الفرض، ویستحب ان یستقبل بعده ای بعد التطوع وعقب الفراغ ان لم یکن بعده نافلة یستقبل الناس الی ان قال ثم یدعون لانفسهم وللمسلمین رافعی ایدیهم ثم یمسحون بها وجوههم. انتهٰی بحذف (اعلی الطحطاوی ص ۲۵۳ الی ۲۵۷) اوابنِ نجیم ؒ په الاشباه والنظآئر کي فرمایي: الاشتغال بالسنة عقیب الفرض افضل من الدعآء (ص ۱۲۷ ۱۲۸).
صاحب دخلاصة الفتاوٰی فرمایي: بعد الفریضة الاشتغال

بالسنة اولی من الاشتغال بالدعآء (ج ۱ ص **۹۵**). او قسطلانی په ارشاد الساری شرح دبخاری کی فرمایي: وعند الحنفية يكره له المكث قاعداً يشتغل بالدعآء لان القيام الى السنة بعد ادآء الفريضة افضل من الدعآء والتسبيح والصلاة (ج ۲ ص ۱۴۴).

فآئده: التزام دما لایلزم او اهتمام دیوه شی لوړ تر خپلی درجې بدعات دی. الله ﷻ پرهغو انصارو انکار کړی دی چی داحرام په حالت کی خپل کورونوته دشا دطرفه څخه دراتلو اهتمام اوالتزام یې کړی وو، الله ﷻ فرمایي: وليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها ولكن البر من اتقٰى واتوا البيوت من ابوابها (سورة البقرة) اوعبدالله بن مسعود رضی الله عنه انکار کړی دی پرهغه چاچی وروسته تر لمانځه یې رسته طرف ګرځیدل لازم ګڼل، حیث قال: لا يجعل احدكم للشيطان شيئًا من صلاته يرٰى ان حقًا عليه ان لاينصرف الاعن يمينه (بخاری ج ۱ ص ۱۱۸). اوملا علی قاری رحمه الله فرمایي: من اصر على امرٍ مندوبٍ وجعله عزمًا ولم يعمل بالرخصة فقد اصاب منه الشيطان من الاضلال (مرقاة ج ۲ ص **۵۳**).

پوه سه چی التزام پردوه قسمه دی، یوحقیقی دی چی یوشی لازم او واجب نه وی اواعتقاد دلزوم اودوجوب یې وکړل سی اودا دنذر په صورت کی جآئز دی اوماسوا دنذر څخه مکروه اوبدعت دی. دوهم حکمي دی چی یو شي لازم

اوواجب نه گڼي، ليکن ترخپل حيثيت لوړ اهتمام ورلره ورکوي لکه چي دعبدالله بن سلام رضي الله عنه ابتلاء پکښي راغلي وه اوالله جل جلاله ورباندي انکار وکي، اونازل سوه: يٰايها الذين اٰمنوا ادخلوا في السلم کافةً ولا تتبعوا خطوات الشيطان (سورة البقرة) اودارنګه انصار په ابتلاء کي راغلي وه اوپه ليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها سره انکار ورباندي وسو. البته په التزام اودوام کي فرق ضروري دي، التزام ديوه مستحب ممنوع دي، اودوام پر يوه مستحب باندي مطلوب دي. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خير العمل ماديم عليه. وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم احب الاعمال الى الله ادومها وان قلّ. رواه البخاري ومسلم عن عآئشة رضي الله عنها. اودالتزام اوددوام په مابينځ کي عموم اوخصوص من وجه دي چي څوك په فرضو ياپه سنتو پسي هميشه دعا کوي اودالتزام سره يې کوي نوده دوام او التزام دواړه وکړل، اوڅوك چي په فرضو ياپه سنتو پسي کله کله دعا کوي او التزام کوي نوده التزام وکي ليکن دوام يې ونکي، اوڅوك چي په فرضو ياپه سنتو پسي هميشه دعا کوي ليکن نه ورته لازم وايي اونه يې پرتارك باندي انکار کوي نوده دوام وکي او التزام يې ونکي اودبدعت څخه محفوظ سو. البته دعوامو داصلاح دپاره کله کله په فرضو اوسنتو پسې دعا پرېښوول مناسب دي چي په التزام کي مبتلاء نسي.

فآئده: پیغمبر ﷺ دزیارة القبور په وخت کی درې واره دعا کړېده، کما فی مسلم (ج ۱ ص **۳۱۲**) جآء النبی صلی الله علیه وسلم البقیع فقام فاطال القیام ثم رفع یدیه ثلاث مراتٍ ثم انحرف. اوتر فرضو اوسنتو وروسته درې واره دعا کول نه مطلوب دي اونه ممنوع دی، امر مباح دی اوهر مباح چی دعوامو وربانـدی عقیده دسُنِّیت پیدا کیږی نوهغه مکروه سی کمافی الشرح الکبیر: کل مباح یؤدّی الیه ای الی اعتقاد الجهلة سنیتها فمکروه (**۵۷۳**).

(**مسئله فقهیه**) : ترکم لمانځه وروسته چی سنّت نه وی نودامام خوښه ده که ولاوړیږی اوکه کښېنی لیکن مخامخ وقبلې ته به زیات ترمقدار د اللهم انت السلام (الی آخره) نه کښېنی. (بدآئع) اوبناء پرحدیث دترمذی شریف وروسته ترفرضو دسهار او وروسته ترفرضو دماښام په مقدار دلس واره اشهد ان لآاله الا الله الی آخره، ویلو ناسته مستثنٰی ده (مراقی الفلاح وطحطاوی ص **۲۵۲،۲۵۳**) اوامام چی کښېنی نوخوښه یې ده که رسته طرف ته ګرځی اوکه چپه طرف ته اوکه قوم ته مخامخ کښېنی که یې مخامخ څوک لمونځ کوونکی نه وی (بدآئع) اوتر کم لمانځه وروسته چی سنّت وی نوامام به په مقدار داللهم انت السلام اونورو اذکارو کښېنی بیابه سنت کوی (مراقی الفلاح وطحطاوی ص **۲۵۲**) سنت به په هغه ځای کی نه کوی چی په کم ځای کی یې فرض کړی دی (بدآئع ج ۱ ص ۱۲۰). البته که

مقتدي وروسته ترفصل اوانتظار پردغه ځای سنت وکی نودا جآئز دی (حدیث ابوداؤد).

❹ خلورمه مقاله :

په دی مقاله کي مسئله ددعا وروسته ترجنازي ذکر کیږي.
وروسته ترنمازِ جنازه دصفونو ترماتولو مخکی دعا کول مکروه دي او وروسته ترصفونو ماتولو دعاکول جائز دی البته پردعا قبل السلام باندی اکتفا کول دتعامل دسلفو سره موافق معلوميږي.
دپیغمبرﷺ اودسلف صالحینو څخه ددی دعا دکولو یادنه کولو متعلق ذخیره داحادیثو ساکته ده، نه پکښی دکولو روایت موجود دی اونه پکښی دنه کولو متعلق روایت موجود دی که څوك دادعوه وکي چي پیغمبرﷺ اوسلف صالحینو دادعانه ده کړی نودا پرپیغمبر ﷺ باندی افتراء ده پرهر حال دعا بذات خود عبادت دی اومغز دعبادت دی لیکن داخاصه دعانه مطلوب ده اونه ممنوع ده بلکه مباح ده ځکه چي اصل په اشیاوو کی اباحت دی، کماصرح به ابن الهمام وغیره ویؤیده مارواه ابوداؤد ان ماسکت عنه فهو عفو.
اوددي دعاقیاس کول پراذان دصلاةعید باندی غلط قیاس دي ځکه چي ددي دعا متعلق عدم دذکر، اوعدم دروایت اوسکوت ثابت دی اواذان دنماز عید متعلق ذکر دعدم

ثابت دی وهومارواه ابوداودان رسول الله ﷺ صلی العید بلا اذان ولا اقامة وابابکر وعمر رضي الله عنهما (صـ ۱۲۹) دعدم ذکر څخه ذکر دعدم جوړول دادسلفیانو اوددوی دمتبعینو غلطه شیوه (عادت) ده.

که څوك دا اعتراض وکي چي دپیغمبر ﷺ اودبعضی صحابه وو رضي الله عنهم څخه دا دعا ثابته ده چی پیغمبر ﷺ فرمایي اذاصلیتم علی المیت فاخلصوا له الدعاء (رواه ابو داؤد) اوامام کاسانی ؒ فرمایي چي دحضرت عمر رضي الله عنه څخه یووار جنازه وسوه نواراده یي ددوباره جنازی کولو وکړله نوپیغمبر ﷺ وفرمایل الصلاة علی الجنازة لاتعاد ولکن ادع للمیت واستغفرله (بدائع ج اص ۳۱۱) اودارنګه امام کاسانی ؒ دابن عباس اودابن عمر اودعبدالله بن سلام رضي الله عنهم څخه روایت کړیدی چي ددوی څخه به جنازه وسوه نوپردعا باندی به یي اکتفا کوله. (بدائع ج اص ۳۱۱) نوجواب ددي اعتراض دادی چی حدیث دابوداؤد ټولو محدثینو اوفقهاوو پردعا قبل السلام باندی حمل کړیدی، اوجواب ددی نورو روایاتو څخه دادی چی دچا څخه جنازه وسی اودعا کوی نودا محل دنزاع نه دی. محل دنزاع دجنازه کونکو دعا ده.

فائده: دډیرو مفسرینو ؒ اودډیرو فقهاوو ؒ دکلام څخه ددی دعامنع معلومیږی اواکثروڅه دلیل ندی ذکر کړی اوبعضو دلیل ذکر کړیدی لکه صاحب دبزازیه سو چی فرمایي: لا

يقوم بالدعاء بعد صلاة الجنازة لانه دعا مرة لان اكثرها دعاء (هامش هنديه ج ۴ ص ۸۰) يعنی جنازه دعاده اوچی ورپسی دعا وكي نوتكرار دلمانځه دجنازي به لازم سي او ددي عبارت دبزازيې دامرادنه دي چی دسلام څخه وروسته بله دعا وسی نو تکرار ددعا به لازم سي، که ددي عبارت څخه دغه مرادسی نوپه هرلمانځه پسی به دعا منع سی ځکه چی دسلام څخه مخکی يووار دعا مسنونه ده، اولکه صاحب دمرقاة ملاعلی قاریؒ چی فرمايي: لانه يشبه الزيادة فی صلاة الجنازه. اوتکرار دنمازِ جنازه اوزيادت پر نماز جنازه باندی هلته لازميږي چی په صفونوکی ولاړوی اودعا وکی، اوچی صفونه مات سی نوبيا داتوهمات نه لازميږی اودی نکتی ته هغه فقهاوو اشاره کړيده چی په لا يقوم بالدعاء سره طويل تعبير کوی اوپه لا يدعوا سره مختصر تعبيرنه کوی اودغه حکمت دی په منع دسنتو کولوکي وروسته ترفرائضو متصل په دغه مکان دفرضو کی.
څوك چی ددی دعا دکراهيت دثابتولو دپاره دا دليل وايي چی دادعا پيغمبرﷺ اوسلفو صالحينونه ده کړی نودا حنفي دليل نه دی بلکه سلفي دليل دی اودا دليل په درو وجهو غلط دی: **اول**: دا افتراء ده پرپيغمبر ﷺ اوپر سلفو باندی. ددوی څخه ددی دعا متعلق هيڅ روايت موجودنه دی اودعدم دذکر اوذکر دعدم په مابينځ کي فرق نه کول

غباوت یاغوایت دی. **دوهم**: داچی دعدم دفعل څخه عدم دجوازنه ثابتیږی ځکه چی حدیث صرف فعل ته نه ویل کیږی بلکه قول فعل اوتقریر درو واړو ته ویل کیږی. او فقهاء اومشائخ چی داتعبیر وکی، نوپه دی کی اختصار وی، مرادیې داوی چی نه یې کړیدی اونه یې ویلی دی اونه یې اقرار ورکړی (فلیراجع الی التعلیق الممجد علی هامش موطآء الامام محمدؒ ص ۱۴۴) **دریم**: داچی دادلیل منقوض دی جمعًا منعًا، پیغمبرﷺ په اُردو اوپه پښتوکی ترجمه دقرآن نه ده کړی اواذان یې په نزد دمحققینو نه دی ویلی او پرتوګ یې بنا پرصحیح روایاتو ندی اغوستی اودارنګه رفع الیدین یې په وخت درکوع وغیره کی کړیده اوپه لمانځه کی یې خبری کړیدی. فافهم.

اوکه څوك اعتراض وکی چی دعبادت دپاره دخپل طرفه وخت مقرر کول مکروه دی لکه چی صاحب دبحر په ضمن دیوه تعلیل کی فرمایی: ولان ذکر الله اذا قصد به التخصیص بوقت دون وقت اوبشیء دون شیءٍ لم یکن مشروعا حیث لم یرد الشرع به لانه خلاف المشروع (ج ۲ ص ۱۵۹) نوجواب یې دادی چی شرع اووحی ددی دعا متعلق ساکته ده نودا دعابه بناء پرحدیث دابوداؤد وما سکت عنه فهو عفو، عفوه اومباح وی نه مشروع. یعنی فرض واجب، مستحب به نه وی اومکروه به هغه وخت ګرځی چی په طور دلواحقو اودمکملاتو دلمانځه دجنازی

وکړل سی، کنې نومکروه به نوی لکه صاحب دبحر دې ته اشاره کړیده، حیث قال فی البحر: (ج ۲ ص ۱۵۹) ولا یکبر فی طریق المصلی عندابی حنیفة ای حکما للعید ولکن لو کبر لانه ذکر الله تعالی یجوز ویستحب انتهٰی.

۵ پنځمه مقاله:

په دې مقاله کې حیله داسقاط ذکر کیږي. چې دکم مسلمان عاقل بالغ څخه لمونځونه اوروژی عمداً یابلا عمد قضاسی نوپرده باندی قضاء فرض ده اودقضاء نه کولو په صورت کی دی گناهگار دی اوچې څه وخت دزندګی څخه مایوسه سی نوپرده باندی داوصیت کول ضروری دی چې دده دترکې. داموال منقوله اودغیرِ منقوله ددریمی حصې څخه دهر لمونځ اودهری روژی په مقابله کې تخمیناً دوه دوه کیلو غنم یاددی قیمت مساکینوته ورکول سي اوکه دا وصیت یې ونه کی نودی گناهگار مړسو اوکه ددی سړی مال نه وو اویا دا دریمه حصه یې دفراغت دذمې دپاره ناکافی وه اویا دفسق اودجهل دوجې وصیت یې ونه کی نووارث وغیره دده دطرفه باقاعده حیله داسقاط کولی سي. (ماخوذ از رد المحتار ص ۴۹۲ ج ۱).

حیله هغه مباح کار یاګفتار ته ویل کیږی چې په هغه سره یوه مقصودته په پوشیده طریقی سره رسایي وسي، صاحب دمفردات فرمایي: الحیلة مایتوصل به الی حالة مافی

خفية (ص ۱۳۸) اوابن حجرؒ فرمایی: هی مایتوصل به الی مقصود بطریق خفی. (فتح الباری ج ۱۲ ص ۲۷۴). او صاحب دالاشباه والنظائر فرمایی: هی تقلیب المنکر حتی یهتدی الی المقصود (ص ۴۱۷).
پوه سه چی دحیلې ډیر اقسام دی، په دی رساله کی صرف دوه قسمه یې ذکر کیږی، اول هغه حیله ده چی دتحلیل دحرامو او دابطال دشریعت دپاره وی لکه چی اصحابِ سبت دتحلیل دښکار دپاره کړی وه (قرآن) اوبعضی یهودو دتحلیل دوازګی دپاره کړی وه (بخاری شریف) اوداحیله بلا شکه حرامه ده، دوهمه هغه حیله ده چی دحرامو څخه دخلاصیدو اودفراغت دذمې او داسقاط دواجب دپاره وی لکه چی حضرت ایوب علیه السلام کړی وه، قال الله تبارك وتعالی: وخذ بیدك ضغثا فاضرب به ولاتحنث. (سورة ص) اولکه پیغمبرﷺ چی دیوه مریض غیرِ شادی شده دحد دزنا دجاری کولو دپاره کړی وه، قالوا مارءینا باحد من الناس من الضر مثل الذی هوبه لوحملنا الیك لتفسحت عظامه. ماهو الا جلد علی عظم، فامر رسول الله ﷺ ان یاخذوا له مأة شمراخ فیضربوه بها ضربة واحدة (رواه ابوداؤد ص ۲۱۴) اودا حیله جائزده، نه مخصوص ده اونه منسوخ ده اودغه مروی دی دعطاء اودشعبی څخه اودا مختاره کړیده احنافو اوشافعیه وو اوحنابله وو. البته دمالکیه وو او دسلفیانو په نزد مشروع نه ده، فلیراجع الی

تفسير القرطبی (ج ۱۵ ص ۲۱۳ وشرح الاشباه للحموی ص ۴۱۸ وفتح الباری ج ۱۲ ص ۲۷۵).
داحیله داسقاط لکه چی باصلها ثابته ده دارنګه فقهاء کرامو ددې په مشروعیت باندې تصریح کړیده، فليراجع الي (رد المحتار ج ۱ ص ۲۸۷) والطحطاوی (ص ۲۲۳ والشرح الکبیرص ۴۹۷) وخلاصة الفتاوٰی (ج ۱ ص ۱۵۳) والبحر (ج ۲ ص ۹۱) والاشباه والنظائر (ص ۴۱۸) وغير ذالك.
البته ددې حیلې دمشروعیت دپاره څه شرائط دی چی دهغوی رعایت ډېر ضروری دی: یوداچی دوصیت نه کولو په صورت کی به په وارثانوکی نابالغ اوغائب نه وی ددوی دمال څخه تبرع جائزنه ده دوهم داچی په قطار یادائره کی مساکین ناست وی. غنی ته په ورکولو سره فراغت دذمی نه راځي، دریم داچی مساکین په رشتیا مالك کوی دوشتو اودزبانی تملیك څخه ځان ساتي، کماصرح به ابن عابدين فی منة الجليل ص ۲۲ حيث قال: ويجب ان يدفعها حقيقة لا تحيلا ملاحظا ان الفقير اذا ابٰی عن الهبة الی الوصی کان له ذٰلك ولايجبر علی الهبة انتهٰی. نوکه داحیله په اشهر حج کی وسوه نو پردی تولو قبض کونکو باندی به با قاعده حج فرض سی، بل چاته په بخشش سره به یې داحج دذمی څخه نه ساقطیږی.
او کله چی په حیله مروجه کي ددی شرائط خصوصًا ددریم

شرط رعایت نه کیږی لهٰذا په دی حیلی مروجی سره دمړی دذمی فراغت نه راځی نوم یې حیله داسقاط ده اوپه حقیقت کې حیله داستحصال ده. پراهلِ علم باندی ضروری ده چې یاددی مفاسیدو اصلاح وکې اویا ددې حیلې انسداد وکی چې عوام دغلط فهمی اودخوش ظنې ښخه وساتل سی.

❻ شپږمه مقاله :

په دی مقاله کی مسئله دتوسل ذکر کیږی.

په دی مقاله کی لس ۱۰ فصله دی:

۱. په **اول فصل** کی معانی دتوسل اودوسیلی ذکر کیږی.

پوه سه چی توسل، تقرب ته ویل کیږی کما اشیر الیه فی تفسیر ابن جریر (ج ۲ ص۱۴۲) اودوسیلی ډیری معناوی دی. وسیله، قربت، سوال محبت ته ویل کیږی (ابن جریر ج ۲ ص ۱۴۲) اوهغه شی ته ویل کیږی چی په هغه سره دالله ﷻ ته نژدیکت راځي چی کول دنیکو اوپرینښوول دبدو دی اوحاجت ته ویل کیږی (روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۴) او (کشاف ج ۱ ص ۴۱۴) اوتقرب ته او دجنت یومنزل ته هم ویل کیږی (تفسیرِ مظهری.

(**لطیفه**) په لغتِ عربی کی اطلاق دوسیلی پرالاتو باندی وارد دی، لیکن وسیله په حقیقت کی استعمال اوتحریك ددوی دی. په دی استعمال اوتحریك سره مقصودته رسایی کیږی.

۲. په **دوهم فصل** کی اقسام دتوسل ذکر کیږی.
پوه سه چی توسل دوه قسمه دی، شرکی اوشرعی، شرکی دا دی چی یوشخص عبادت دغیر الله ددی دپاره کوی چی داغیر الله ددی شخص حاجات الله ﷻ ته نژدی کی په سورة زمر کي داذکر سویدی. الله ﷻ فرمایی: **مانعبدهم الا لیقربونا الی الله زلفٰی**. اوتوسل شرعی پر پنځه قسمه دی **اول** توسل دی په ایمان سره کمافی قوله تعالی: ربنا اٰمننا فاغفر لنا ذنوبنا (آلِ عمران). **دوهم** توسل دی په خپلو اعمالو سره دپاره دقضا دحاجاتو، لکه هغه دری کسانو اصحابِ غارچی کړی وو (بخاری شریف) **دریم** توسل دی په اعمال دغیر سره دقضا دحاجاتو دپاره کمافی قوله تعالی: وکان ابوهما صالحا (سورة الکهف) وکما فی قوله تعالی: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (سورة الطور) اولکه چی په دی حدیث کی ذکر دی: من قرء القرآن وعمل بمافیه البس والداه تاجا یوم القیامة (رواه احمد وابوداؤد) اولکه چی په دی حدیث کی ذکر سویدی: من قرء آیة الکرسي حین یاخذ مضجعه آمنه الله علی داره ودار جاره ودویرات حوله (رواه البیهقي بسند ضعیف) او **څلورم** توسل دی په دعاسره کماروی البخاری ان اعرابیا نادی رسول الله ﷺ ان یدعو لِسَقی امته، وکما روی الترمذی وابن ماجة. ان رجلا ضریر البصر اتي النبی ﷺ فقال ادع الله ان یعافینی.

پنځم توسل دی په صالحينو سره. اودا پرڅلور قسمه دی:
اول توسل دی په اعمالو اوپه دعا دصالحينو سره. كما روی البخاری عن مصعب بن سعد رض مرفوعا: هل تنصرون وترزقون الا بضعفاء كم، وكما روي صاحب شرح السنة فی شرح السنة ان النبیﷺكان يستفتح بصعاليك المهاجرين.
دوهم توسل دی په شركت دصالحينو سره. كمافی قول الله تعالیٰ: وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون (سورة الانفال) وكماروی البخاری ومسلم: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياتی علی الناس زمان فيغزو فئام من الناس فيقولون هل فيكم من صاحب رسول الله ﷺ، فيقولون نعم فيفتح لهم. الی آخر الحديث وكما روی احمد يقول رسول الله ﷺ الابدال يكونون بالشام وهم اربعون رجلا. يسقى بهم الغيث وينتصر بهم علی العداء ويصرف بهم العذاب. وفی كنز العمال عن الطبراني وغيره مرفوعا ان الله ليدفع بالمسلم الصالح عن مائة من اهل بيت جيرانه. **دريم** توسل دی په محبت كولو دصالحينو سره. اودا قسم په حقيقت كی توسل دی په خپل عمل سره. او **څلورم** توسل دی په جاه او په مخ دصالحينو سره اوداپه حقيقت كی توسل دی په محبت كولو دالله ﷻ ددوی سره كما روي البخاري ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه توسل بعباس رضي الله عنه. وكما ذكر السدی ان اهل الكتاب يتوسلون بالنبی ﷺ.

پوه سه چې توسل په ذات دصالحينو سره جائز دی اوددی څخه مراد ذات من حيث الذات نه وی، ځکه چې په ذات دصالحينو اودغير صالحينو کې فرق نسته ددوی دواړو ذات انسان، اوحيوانِ ناطق دي بلکه مراد ورڅخه يو ددی څلورو اقسامو وی اوکله په يو ماده کې ډير اقسام موجود سی، يادا توسل وی په يوصفت دصفاتو دالله ﷻ سره لکه محبت کول دالله ﷻ سو ددوی سره.

۳. په **دريم فصل** کی آياتونه دتوسل ذکر کيږی. الله ﷻ فرمايی: وكانوا من قبل يستفتحون على الذين كفروا (سورة البقرة) ذكر السدى أنهم كانوا إذا أشتد الحرب بينهم وبين المشركين أخرجوا التوراة ووضعوا أيديهم على موضع ذكر النبي صلى الله تعالى عليه وسلم وقالوا: اللهم إنا نسألك بحق نبيك الذي وعدتنا أن تبعثه في آخر الزمان أن تنصرنا اليوم على عدونا فينصرون (روح المعانی ج ۱ ص۳۲۰) داتوسل دی په جاه اوپه محبت دصالحينو سره. اوالله ﷻ فرمايی: وماكان الله ليعذبهم وانت فيهم (سورة الانفال) داتوسل دی په شرکت دصالحينو سره اوالله ﷻ فرمايی: وكان ابوهما صالحا (سورة الكهف) داتوسل دی په نيکو اعمالو اوپه جاه دصالحينو سره او الله ﷻ فرمايی: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (سورة الطور) داتوسل دی په اعمالو اوپه قرابت

دصالحینو سره اوالله ﷻ فرمایي: وابتغوا الیه الوسیلة (سورة المائدة) داتوسل دی په خپلو اعمالو اوطاعاتو سره.
پوه سه چې لکه څنګه چې توسل په طاعاتو سره منافي نه دی، دتوسط دمعلِم سره چې مورته تعلیم دطاعاتو وکي، دارنګه توسل په اخلاص اوپه احسان سره په طاعاتو کې منافي نه دی دتوسط دمرشد سره چې مورته تعلیم او ارشاد دطرُق داحسان اوداخلاص وکي. نوکله چې عبادات او اخلاص په دوی کې وسیله ده. اوتعلیم دمعلم او ارشاد دمرشد وسیله ده دحصول ددی عباداتو او داخلاص دپاره نو وسیله دوسیلي به ضرور وسیله وی.
۴. په **څلورم فصل** کې احادیث دتوسل ذکر کیږی.
پیغمبر ﷺ فرمایي چې هغه درو کسانو چې په غار کې بند سوی وه،توسل وکي په خپلو اعمالو سره (رواه البخاری) او فرمایي: هل تنصرون وترزقون الا بضعفاء کم (رواه البخاری) اوحضرت عمر رضي الله عنه وفرمایل: اللهم إنا کنا نتوسل إلیك بنبینا صلی الله علیه وسلم فتسقینا، وإنا نتوسل إلیك بعم نبینا فاسقنا فیسقون. (رواه البخاری) دا توسل دی په شرکت دصالحینو سره اوپه دعا اوپه جاه دصالحینو سره.
(**سوال**) په ظاهره ددې حدیث څخه معلومیږی چې توسل په امواتو سره نه صحیح کیږی.
(**جواب**) توسل په امواتو سره جائز دی لکه په سورةِ کهف

کی راغلی دی چی الله ﷻ ددوو یتیمانو خزانه دنیك مړ پلار دوجی محفوظ ولرله اولکه په طبرانی صغیر اوکبیر اوبیهقي اونورو کي روایت دی، ان عثمان بن حنیف رضی الله عنه قال لرجل کان له حاجة الی عثمان بن عفان رضی الله عنه ان یاتوضا ثم یاتي المسجد ویصلي رکعتین ثم یقول اللهم انی اسئلك واتوجّه الیك بنبینا محمّد صلی الله علیه وسلم نبی الرحمة یامحمد انی توجهت بك الی ربی. اودحدیث دحضرت عمر رضی الله عنه څخه درې جوابه دی. **اول**: داچی په استسقاء کی شرکت دصالحینو مطلوب وی اودا قسم توسل په ژوندو سره کیږی، دامواتو شرکت زموږ دقدرت او دعلم څخه خارج دی، اودارنګه په استسقاء کی توسل په دعاسره مطلوب وی اودعا کول په امواتو زموږ دقدرت اودعلم څخه خارج دی. **دوهم**: جواب دادی چی په دی حدیث کي توسل په امواتو سره موجود دی. حضرت عمر رضی الله عنه وفرمایل: بعم نبینا، نوداپه حقیقت کی توسل دی په جاه اوپه وجه دپیغمبر ﷺ سره، **دریم**: جواب دادی چی مقصود دحضرت عمر رضی الله عنه تعلیم ددرو خبری وو چی توسل په مفضول سره جائز دی سره دوجوده دفاضل، نودا تواضع سوله واشار الیه العینی والعسقلانی فی شرح البخاری فلیراجع الی کتاب الاستسقاء.

فائدة: په دی حدیث دبخاری شریف کی اوپه حدیث دضریر البصر کي چی پیغمبر ﷺ ورته دا دعا وښووله: اللهم انی

اسالك واتوجه اليك بنبيك نبی الرحمة (رواه الترمذی وابن ماجة والبخاری فی تاريخه) واضح رد دی پر منکرينو دتوسل باندی.

۵. په **پنځم فصل** کي آثار دسلف صالحين ذکر کيږی په حق دتوسل کي.

حضرت عمر رضي الله عنه **توسل** وکی په **حضرت عباس** رضي الله عنه سره په استسقاء کی (رواه البخاری وغيره) اوتوسل وکی **حضرت معاويه** رضي الله عنه په يزيدبن الاسود رضي الله عنه سره په استسقاء کی (رواه ابن سعد فی طبقاته ج ۲ ص ۴۴۴) قال الحافظ ابن کثير فی البداية والنهاية (ج ۸ ص ۳۲۴) وهو مختلف فی صحبته. وکان اهل الشام يستسقون به وقد استسقی به معاوية والضحاك بن قيس، کان يمشی فی ضوء ابهامه فی الليلة المظلمة ذاهبا الی صلاة العشاء بالجامع بدمشق واٰتيًا الی قريته. توفی سنة احدی وسبعين ۷۱ هـ. اوعثمان بن حنيف رضي الله عنه يوه حاجت مند سړی ته وويل چی توسل وکه په پيغمر ﷺ سره، رواه الطبرانی فی الصغير والکبير اوبلال بن حارث مزنی رضي الله عنه توسل بالدعاء وکی چی قبر دپيغمبر ﷺ ته راغی اووی ويل: اِسْتَسْقِ امتك (رواه البيهقی فی دلائل النبوة، والبخاری فی تاريخه وابن ابی شيبة فی مصنفه وذکر الزرقانی ج ۸ ص ۷۷ وابن عبد البر فی الاستيعاب ج ۲ ص ۴۲۴ والحافظ ابن حجر فی الفتح ج ۲ ص ۴۱۲)، او

عائشه صدیقه رضي الله عنها اهل مدینه ته دقحط دلیری کیدو دپاره دا تدبیر ور وښووی چی دپیغمبر ﷺ پرقبر سربیره په چت کي مړ وکی. داعمل توسل سو په متعلقات دپیغمبر ﷺ سره (رواه الدارمي فی مسنده ج ۱ ص ۲۳) اوخالد بن ولید رضي الله عنه به په غزواتوکي توسل عملی کوی په وریښتانو مبارکو دناصیه دپیغمبر ﷺ سره چی په ټوپۍ کی یې ایښی وه. (ذکر فی البدایة والنهایة ج ۷ ص ۱۱۳) اوسعد بن ابی وقاص اوخالدبن ولید رضي الله عنه توسل وکی په پیغمبر ﷺ سره، کمافی ازالة الخفاء (ج ۲ ص ۱۲۸) ان عمر بعث جندا الی مدائن کسریٰ واَمَّر علیهم سعدبن ابی وقاص وجعل قائد الجیش خالد بن الولید، فلما بلغوا شط الدجلة ولم یجدوا سفینة، تقدم سعد وخالد فقالا یابحر انك تجری بامر الله فبحرمة محمد ﷺ وبعدل عمر رضي الله عنه الا خلّیتنا والعبور، فعبر الجیش بخیله وجماله ورجاله الی مدائن ولم تبتل حوافرها.

۷. په **شپږم فصل** کی کلام دائمه اربعه وو ذکر کیږی په حق دتوسل کی:

امام عبد الوهاب شعرانی اونور دامام ابوحنیفه رحمة الله علیه څخه روایت کړی دی چی: اذا صح الحدیث فهو مذهبی. او په جواز دتوسل کی احادیث صحیحه غیر منسوخه ثابت دی لکه چی په فصل څلورم کی ذکر سوه.

او امام مالك رحمة الله علیه وویل منصور باچا ته: لم تَصرفُ

وجهك عن النبي صلى الله عليه وسلم وهو وسيلتك ووسيلة ابيك آدم عليه السلام الى الله تعالى. بل استقبله واستشفع به فيشفع الله فيك (نقله الخفاجي في شرح الشفآء ج ۳ ص ۳۹۸ وهٰكذا في المواهب اللدنية ووفآء الوفآء).

او امام شافعی رحمة الله علیه به توسل کوی په امام ابوحنیفه رحمة الله علیه سره، كما روى الخطيب البغدادي في تاريخه ج ۱ ص ۱۲۳ بسندٍ صالحٍ ان الامام الشافعي يجيئ الى ضريح الامام ابي حنيفة يزوره فيسلم عليه ثم يتوسل الى الله تعالى في قضآء حاجاته.

او امام احمد بن حنبل رحمة الله علیه به توسل کوی په پیغمبر صلی الله علیه وسلم سره، قال ابن مفلح في الفروع ج ۱ ص ۵۹۵ : يجوز التوسل بصالح، وقيل يستحب، قال احمد في منسكه الذي كتبه للمروزي انه يتوسل بالنبي صلى الله عليه وسلم في دعآءه وجزم به في المستوعب وغيره، وفي شواهد الحق ص ۱۲۲ : انه توسل الامام احمد بن حنبل بالامام الشافعي رضي الله عنه حتّٰى تعجب ابنه عبد الله بن احمد بن حنبل من ذٰلك، فقال الامام احمد له ان الشافعي كالشمس للناس.

۷. په **اووم فصل** کی کلام دمشآئخو ذکر کیږی په حق دتوسل کی: ابن الهمام رحمة الله علیه فرمایی: ويسئل الله حاجته متوسلاً الي الله بحضرة نبيّه ثم قال يسأل النبي

صلی الله علیه وسلم الشفاعة فیقول یارسول الله اسألك الشفاعة، یارسول الله التوسل بك الی الله (فتح القدیر ج ۲ ص ۳۳۷). او امام ترمذی په جامع ترمذی کي دتوسل باب عقد کړی دی، حیث قال باب ماجآء في الاستفتاح بصعالیك المسلمین، ثم اخرج حدیث فانما ترزقون وتنصرون بضعفآءکم.

او امام غزالی رحمة الله علیه فرمایي: یقول الزآئر، اللهم قصدنا نبیك مستشفعین به الیك ذنوبنا وفی آخره ونسألك بمنزلته عندك وحقه علیك، (احیآء العلوم ج ۱ ص ۲۷۰).

او قاضي شوکاني په تحفة الذاکرین (ص ۱۲۲) کي فرمایي: وفی الحدیث حدیث عثمان بن حنیف دلیل علی جواز التوسل. اوپه تحفة الاحوذی شرح دترمذی (ج ۴ ص ۲۸۲) کي مسطور دی: قال الشوکاني في رسالته الدرر النضید: ان التوسل به صلی الله علیه وسلم یکون فی حیاته وبعد موته، وفي حضرته وغیبته. اوحافظ ابنِ حجر رحمة الله علیه فرمایي، په حدیث دتوسل دعُمر رضی الله عنه کي په عباس رضی الله عنهما سره: یستفاد من قصة العباس استحباب الاستشفاع باهل الخیر والصلاح واهل بیت النبوة (فتح الباری ج ۲ ص ۴۹۷)، اودارنگه فرمایلی دی حافظ بدر الدین عینی ؒ په عمدة القاری کی په باب داستسقآء کی، او علامة آلوسی ؒ بغدادی په روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۸ کی فرمایي: انا لانرٰی بأسًا في التوسل الی

الله بجاه النبی صلی الله علیه وسلم عند الله حیا میتا، ویراد من الجاه معنی یرجع الی صفة من صفاته تعالی، مثل ان یراد به المحبة التامة المستدعیة عدم رده وقبول شفاعته، وقال العلامة بعد اسطر، بل لا رأي باسًا ایضًا بالاقسام علی الله تعالی بجاهه صلی الله علیه وسلم بهٰذا المعنی، ثم قال العلامة بعد اسطر: ان التوسل بجاه غیر النبی صلی الله علیه وسلم لا بأس به ایضًا، ان کان المتوسل بجاهه مما علم ان له جاهًا عند الله کالمقطوع بصلاحه وولایته (مثل عمران) وامامن لاقطع فی حقه بذٰلك فلا یتوسل بجاهه (مثل الشیخ عبد القادر الجیلی) لما فیه من الحکم الضمنی علی الله تعالی بما لم یعلم تحققه منه عزّ شانه انتهٰی مافی روح المعانی. خلاصه دکلام دعلامه آلوسي داده چې توسل په پیغمبر اوپه هغه اولیاوو سره چې ولایت دهغوی قطعي وی، په وحي سره ثابت وی جائز دي اوتوسل په هغه اولیاوو سره چې ولایت دهغوی قطعي نه وی، په وحي سره ثابت نه وی جائزنه دی لیکن زموږ داکابرو دعلامه آلوسیؒ سره په دې کې اتفاق نسته، ځکه چې یوسړی په ظاهرکې مؤمن او مسلمان وی نودهغه سره نکاح جائزه ده، په هغه پسې اقتدآء جائز ده. جنازه وربانذی جائزده حالانکه دده ایمان اوولایت جزئي نه دی، په وحي سره ثابت نه دی نوچې یوسړی په ظاهر کې مؤمن وی، صالح وی، نوتوسل به ورسره هم جائز وی ځکه چې

بې له وحی څخه، نه دچاپه ایمان باندی جزم کیدی سی او نه دچا په صلاح اوولایت باندی جزم کیدی سی.
اوپه تالیفات دشاه ولیّ الله اودشاه عبد العزیز رحمة الله علیهما کی په کثرت سره توسل موجود دی، اوشاه محمد اسحٰق په ماة مسآئل کی فرمایی: یجوز دعآء الاستفتاح بحرمة الشهر الحرام والمشعر الحرام وقبر نبیك ﷺ اوشاه اسماعیل رحمه الله په تقویة الایمان کی فرمایی: یجوز ان یقول اللهم انی اسالك بوسیلة فلان من الاولیآء، اوتصریح کړیده قطب الزمان حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی او حکیم الامت حضرت مولانا محمّد اشرف علی تهانوی، او شیخ الاسلام حضرت مولانا حسین احمد مدنی، اوشارح دابوداؤد حضرت مولانا خلیل احمد انصاری مهاجر مدنی، اوشیخ الحدیث والتفسیر مولانا حسین علی مجددی، او امین الله فی الارض شیخ الحدیث حضرت مولانا نصیر الدین الغرغشتوی رحمة الله علیهم په خپلو مکتوباتو او ملفوظاتو اوتصنیفاتوکی په جواز دتوسل باندی، اوزما والد صاحب جامع المعقول والمنقول حضرت مولانا حبیب الله زروبوی به فرمایل چی دا طآئفه نجدیه په خپله دبرکت اودجاه څخه خالی ده نودبل چا دپاره به یې هم نه منی، اومرشدنا امام العلمآء والصلحآء حضرت مولانا محمد عبد المالك صدیقی رحمه الله تعالی به سلسله مبارکه لوستله اوپه هغه کې توسل موجود دی اوحضرت العلامه

شیخ الحدیث مولانا عبد الحق رحمه الله تعالی به ډیر وخت په دعا کی توسل کوی.

۸. په **اتم فصل** کې دتوسل څخه دانکار کوونکو دلآئل ذکر کیږی:

منکرین دتوسل کله تمسك کوی په قول دالله تعالی سره: مانعبدهم الاّ لیقربونا الی الله زلفٰی (سورة الزمر) اوکله تمسك کوی په قول دپیغمبر علیه الصلاة والسلام سره: انه لا یستغاث بی انما یستغاث بالله تعالی (طبرانی فی المعجم الکبیر) اوکله تمسك کوی په اثر دحضرت عُمر رضی الله عنه سره چی توسل یې ونه کی په پیغمبر علیه الصلاة والسلام سره (بخاری شریف) اوکله تمسك کوی په قول دفقهاوو سره: کُرِهَ قوله بحق رسلك وانبیآءك اوبحق البیت لانه لاحق للخلق علی الخالق (الدر المختار، کتاب الخطر والاباحة، فصل البیع) اوکله اعتضاد حاصلوی په قول دعلامه آلوسی رحمه الله سره: واما اذا کان المطلوب منه میتًا اوغآئبًا فلا یستریب عالم انه غیر جآئز. وقال الآلوسی ایضًا: واما القسم علی الله باحد من خلقه مثل ان یقال اللهم انی اقسم علیك او اسالك بفلان الاّ ما قضیتُ حاجتی فعن ابن السلام جواز ذٰلك فی النبی صلی الله علیه وسلم لانه سید ولد آدم ولا یجوز ان یقسم علی الله بغیره من الانبیآء والملآئکة والاولیآء، لانهم لیسوا فی درجته، ویرشح کلام المجد ابن تیمیة بمنع التوسل بالذات، والقسم علی الله باحد من

خلقه مطلقًا، وقال التاج السبکی: ویحسن التوسل والاستغاثة بالنبی صلی الله علیه وسلم الی ربه ولم ینکر ذلك احد من السلف والخلف حتی جآء ابن تیمیة فانکر ذلك، وقال العلامة الآلوسی ایضًا ردًا علی السبکی: وانت تعلم ان الادعیة الماثورة عن اهل البیت الطاهرین وغیرهم من الائمّة لیس فیها التوسل بالذات المکرمة، صلی الله علیه وسلم (روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۵، ۱۲۲).

فآئدة: مسمٰی په ابن تیمیة سره درې اشخاص دی، اول ابو البرکات احمد تقی الدین دی، دی مشهوردی په ابنِ تیمة سره، نسب یې دادی احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام مجد الدین بن عبد الله بن ابی القاسم بن محمد بن خضر بن علی بن عبد الله بن تیمیة. دا ابنِ تیمة وفات سوی دی په سنه اوه سوه اته ویشت (۷۲۸) هجری کی. دوهم عبد السلام مجد الدین دی چی مؤلف دمنتقٰی دی، دا جد (نیکه) دی دمشهور ابنِ تیمیة وفات سوی دي په سنه شپږ سوه دوه پنځوس (۶۵۲) هجری کی، اودریم محمد فخر الدین دی چی ورور دی دعبد الله بن ابی قاسم، اواکا دی دعبد السلام مجد الدین، اووفات سوی دی په سنه شپږ سوه دوه ویشت (۶۲۲) هجری کی. (البدایة والنهایة ج ۱۴ ص ۱۳۵، و ج ۱۳ ص ۱۸۵، و ص ۱۰۹).

۹. په **نهم فصل** کی دمنکرینو ددلآئلو جوابونه ذکر کیږي:

جواب دآیت دسورةِ زمر څخه دادی چی په دې آیت کی

توسل شرکی ذکر سوی دی، عبادت دغیر الله شرك جلی دی. اوجواب دحدیث دطبرانی څخه دادی چی په سند دده کي ابن لهیعه راغلي دی اوپه تقریب التهذیب کي لیکل سوی دی چی کله چی دوه کتابونه وسوځیدل نوپرده باندی خلط راغي، بل جواب ورڅخه دادي چی داحدیث معارض دی داقوی سره، ددې حدیث دبخاری شریف سره: فبینماهم کذٰلك استغاثوا باٰدم ثم بموسٰی ثم بمحمّد صلی الله علیه وسلم (ج ۱ ص ۱۹۹) باب من سال الناس تکثراً نوحمل کیږی به حدیث دطبرانی پرباب دادب باندی لکه چی حدیث دبخاری: ما انا حملتکم ولکن الله حملکم محمول دی پرباب دادب مع الله باندی، اویابه حدیث دطبرانی حمل کیږی پرعزیمت باندی چی عزیمت دادی چی استغاثه وکړل سي په مسبب الاسباب سره. اوجواب داثر دحضرت عُمر رضی الله عنه په څلورم فصل کي تیرسو. اوجواب دعبارت ددر مختار دادی چی داقول چی: لاحقّ للخلق علی الخالق، معارض دی ددې حدیث دشیخینوسره: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یامعاذ هل تدری ماحق الله علی عباده، وماحق العباد علی الله، په دې حدیث کی تصریح ده چی دمخلوق حق پرخالق باندی سته اودارنګه معارض دی دحدیث دطبرانی صغیر سره، رواه عن عمربن الخطاب رضی الله عنه مرفوعاً، وفیه فقال آدم علیه السلام اسالك بحق محمّد الاّ غفرتَ لی، اومعارض دی دحدیث دابنِ ماجه سره، وفیه

وبحق السآئلين عليك. نولابدی سوه دجمع اود تطبيق څخه، هغه داده چی دحق دوې معناوی دی، يوه هغه واجب دی چی دفاعل څخه صادريږی اضطرارًا، بې له ارادې څخه اوداسې واجب اوحق پرالله ﷻ باندی ممتنع دی په نزد داهلِ السنت والجماعت باندی خلافًا للمعتزلة اودوهم هغه واجب دی چی الله تعالی يې پرخپل ذات التزام کړی وی تفضّلاً، اوداحق پرالله ﷻ باندی ثابت دی په نصوصوکی، اويا ددرِ مختار عبارت محمول دی پرسد دباب دتوهم يعنی توسل په لفظ دحق سره که څه هم چی جآئزدی ليکن په کم مقام کی چی موهم داعتزال وی نو مکروه دی، لقوله عليه الصلاة والسلام اتقوا مواضع التهم، اخرجه البخاری فی تاريخه. اوجواب دعبارت دروح المعاني څخه دادی چی دعلامه آلوسی ؒ صاحب دروح المعاني په نزد باندی توسل په انبيآء عليهم السلام سره اوپه هغه اولياوو سره چی ولايت دهغوی منصوصي وی جآئز دی اوتاسی ناجآئز اوشرك ورته واياست (فليراجع الی ج ۲ ص ۱۲۸) البته دصاحب دروح المعانی سره زموږ مشآئخ په دوو مسآئلوکی موافقت نه کوی، يوداچی دصاحب دروح المعاني په نزد باندی توسل په هغه اولياوو سره چی ولايت دهغوی منصوصی نه وی ناجآئز دی اوجواب ددې په اووم فصل کی ذکر سو، دوهم داچی دده په نزد طلب ددعا دغآئب څخه اودمړی څخه ناجآئزدی اوزموږ مشآئخ

فرمايي چې طلب ددعا دغآئب څخه ناجآئز دی اوطلب ددعا دمړي څخه دفنا دقبر څخه جآئزدی په نزد دهغه چا چې په سماع الموتٰی باندی قآئل وی اوعبث دی په نزد دهغه چاچې دسماع الموتٰی څخه منکر وی. اوتوسل په غآئب اوپه میت دواړو سره جآئزدی چې توسل په جاه اوپه عمل ددوی سره وی، ځکه چې دار اومدار ددې توسل پر استحضار اوپر تصور ددوی باندی دی اوپه دې کی څه بدی نسته، البته چې توسل په شرکت سره وی نو داپه حاضر اوژوندی سره کیږی نه په غآئب اومیت سره.

۱۰. په **لسم فصل** کی مسئله داقسام ذکر کول کیږی:

پوه سه چی اقسام په الله ﷻ دې ته ویل کیږی چی لکه یوسړی ووایی چې زمادی قسم وی په الله ﷻ باندی چی نن به باران اوروی اودې ته همت اوعزیمت هم ویل کیږی اودا جآئز دی، کماروی احمد عن ابی هريرة رضي الله عنه مرفوعًا: رُبَّ اشعثَ اغبر مدفوع بالابواب لو اقسم علی الله لاَ بَرَّه ای اقسم بالله علی الله،وروی البخاری والبزار معناه. او اقسام په غیر الله باندی ناجآئز دی، کما روی الترمذی عن ابن عُمر مرفوعًا من حلف بغیر الله فقد کفر او اشرك، قلت: هو محمول علی التغليظ، اواقسام په جاه دپیغمبر ﷺ سره لکه چی وارد دی په دلآئل الخیرات کی، ونقسم به علیك اذ هو اعظم من أقسمَ بحقه علیك، دسلف صالحینو څخه ماثور نه دی لیکن جآئزدی ځکه چی داپه حقیقت کی

توسل دی په یوه صفت دصفاتو دالله تعالی سره لکه دالله تعالی محبتِ کامله کول سوه دپیغمبر ﷺ ، اودا رایه دعلامه آلوسیؒ ده (کما فی روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۸).

پوه سه چی توسل په ذواتِ فاضله سره جائزدی، البته داپه حقیقت اومآل کی توسل دی په یوه صفت دصفاتو دالله تعالی سره.

۷ اوومه مقاله :

په دې مقاله کی مسئله دسماع الموتی ذکر کیږی.

دسماع الموتی په اړوند په اهلِ علموکی اختلاف دی سلفًا خلفًا. حضرت ابوطلحه اوحضرت عمر اوحضرتِ ابنِ عُمر رضی الله عنهم روایت دسماع الموتی کړی دی دپیغمبر ﷺ څخه، کمافي مغازی صحیح البخاری او دارنګه عبدالله بن مسعود او عبدالله بن سیدان رضی الله عنهما روایت دسماع الموتی کړی دی دپیغمبرﷺ څخه (کمافي فتح الباری ج ۷ ص ۳۰۳ عن الطبرانی) او حضرتِ عآئشه رضی الله عنها انکار کړیدی دسماع الموتی څخه او اثبات دعلم او ادراك یې کړیدی دموتی دپاره، کمافي مغازی صحیح البخاری او بعضی علمآء فرمایی چی عآئشه صدیقه رضی الله عنها رجوع کړیده دخپل قول څخه په دلیل دحدیث دامام احمد او دمحمد بن اسحاق سره دعآئشه صدیقه رضی الله عنها څخه چی په دې حدیث کی اثبات دسماع موجود دی په شان دحدیث

دابو طلحه رضي الله عنهما (کمافی الفتح ج ۷ ص ۳۰۴) اوپه دلیل دحدیث دمسند دامام احمد سره دعآئشه صدیقه رضي الله عنها څخه. قالت: لما دفن عُمر معهم فوالله مادخلته الا وانا مشدودةٌ عليّ ثيابي حيآءً من عمر. په دې حدیث کې اثبات درؤیت دی دمیت دپاره، اوسماع مثل درؤیت ده اوپه دلیل دحدیث دترمذی سره چې عآئشه صدیقه رضي الله عنها مخاطبه وکړه دخپل ورور عبد الرحمٰن متوفّی سره (باب زیارة القبور للنسآء) نوکه مړی نه اوریدی نو مخاطبه به دده سره داسې وای لکه مخاطبه دمعدوم اودجماد سره.
اودارنګه ظاهر دکلام دقتادة څخه (احیاهم الله حتّی اسمعهم قوله) کمافی مغازی صحیح البخاری دادی چې مړی نه اوری، لیکن دتابعي رایه داصحابو رضي الله عنهم رایې ته نه رسیږی. اودامام ابوحنیفه رحمة الله علیه څخه دسماع الموتٰی په باره کې روایت ثابت نه دی نه نفیًا اونه اثباتًا او چاچې ویلی دی چې امام ابوحنیفهؒ سماع الموتٰی نه منی نودا تخریج دی دمسئلې دکتاب الایمان څخه، ان من حلف لا یکلمه اقتصر علی الحیاة فلو کلمه بعد موته لایحنث لان المقصود منه الافهام والموت ینافیه لانه لایسمع فلایفهم. اوچاچې ویلی دی چې امامِ ابوحنیفهؒ سماع الموتٰی نه منی نودا تخریج دی دکلام دامام ابوحنیفهؒ څخه چې: اذا صح الحدیث فهو مذهبی. او مشآئخ دمذهبِ

حنفی په دې مسئله کی مختلف دی، بعضی سماع الموتٰی منی او بعضی یې نه منی، لکه ابن الهمام په شرح دهدایه کې په ابتدآء دکتاب الجنآئز کې دې ته اشاره کړیده. نو که څوك سماع الموتٰی نه منې نو دحنفیت څخه نه خارجیږی او ابو یعلی حنبلی عدمِ سماع ته ترجیح ورکړیده (روح المعانی ج ۲۱ ص **۵۵**) اوفرقه سلفیه په سماع الموتٰی باندی قآئله ده. ابو البرکات ابن تیمیه او شمس ابن القیم په خپلو تصنیفاتو کی په دې تصریح کړیده (فلیراجع الی اقتضآء الصراط المستقیم ص **۳۲۲** وکتاب الروح ص **۴** والنونیة ص **۱۴۵** وغیرها) اوامام بخاریؒ او ابنِ جریرؒ او ابنِ کثیرؒ او امامِ سیوطیؒ په نزد سماع الموتٰی ثابته ده.

او علامه آلوسی بغدادیؒ هم په سماع الموتٰی باندی قآئل دی، فرمایی: والحق ان الموتٰی یسمعون فی الجملة،اما بان یخلق الله تعالی فی بعض اجزآء المیت قوةً یسمع بها متٰی ماشآء الله تعالی، واما بان یکون ذٰلك السماع للروح بلا وساطة قوة فی البدن انتهٰی (روح المعانی ج ۲۱ ص **۵۷**) قلت: وفی الشق الثانی نظر وهو ان الروح بعد الموت فی علیین اوفی سجین مثلاً وبُعدهما من فنآء القبر ومن سآئر المواضع سوآءٌ فیلزم جواز المخاطبة بالاموات من کل موضع. اللهم الا ان یقال ان التکلم من قرب البدن شرط لسماع الروح، کما ان التکلم والسماع عند الهاتف شرطٌ للسماع.

ثوك چې سماع الموتٰى نه منې نوددوى سره صريح حديث نسته، نه قوى اونه ضعيف. دوى تمسك كوى په دې قول دالله ﷻ سره : فانك لاتسمع الموتٰى (سورة النمل) اوپه دې قول دالله ﷻ سره : وما انت بمسمع من في القبور (سورة الفاطر) چې په دوى كې نفې داسماع ده اونفې داسماع مستلزم ده دنفې دسماع دپاره. اوبعضې منكرين تمسك كوى په قول دالله ﷻ سره په حق دحضرت عُزير عليه السلام كې: قال كم لبثتَ قال لبثتُ يومًا او بعض يومٍ (سورة البقرة) چې حضرت عُزير عليه السلام نه اوازونه اوريدل اونه يې رڼاګانې ليدى كنې نو ويلې به يې واى چې ډيره موده مو تيره كړه او ممكنه ده چې دا منكرين قياس وكې پربيده باندې چې بيده نه اورى لكه الله ﷻ فرمايى: فضربنا على اٰذانهم في الكهف سنين عدداً (سورة الكهف) نومړيه په طريقِ اولى سره نه اورى.

اودا منكرين وايى چې په كمو احاديثوكې سماع الموتٰى ثابته ده نوهغه ظنې دى اومعارض دى دقرآن سره، نوپه دوى كې به مناسب تاويل كول كيږى مثلاً چې دوى محمول دى پراول وخت داېښوولوپه قبر كې پر خصوصيت دپيغمبر ﷺ باندې.

اومثبتين دسماع الموتٰى استدلال كوى په ١. حديث دبخارى شريف سره: انه يَسمع خفق نعالهم. داحديث واضح دليل دى پرسماع دمُرده ګانو ددنيا څخه. اوپه دې حديث

کی نه احتمال دمعجزې سته اونه دکنایي سته. ۲. اودا رنګه مثبتین استدلال کوي په حدیث دبخاري شریف سره چې پیغمبر ﷺ په دریمه ورځ پر کناره دقلیب بدر ودریدی اودحضرت عمر رضی الله عنه په جواب کې یې وفرمایل: والذی نفس محمّد بیده ما انتم باسمع لما اقول منهم. داحدیث واضح دلیل دی پرسماع دمردګانو ددنیا څخه اوپه دې حدیث کی دا تاویل چې سماع خاص ده په اول وقت دوضع پوری نه جاری کیږی.

او جواب دآیتونو څخه دادی چې قرآن ساکت دی دسماع اودعدمِ سماع دموتی څخه اوصریح دی په نفی داسماع کی، لیکن دنفی داسماع څخه نفی دسماع نه لازمیږی، نه دملزوم څخه نفی نه نفی دلازم لازمیږی، اونه دنفی دمطاوع څخه نفي دمطاوع لازمیږی، اوکله چې دا آیتونه نازل سوی دی دپاره دتسلی دپیغمبر ﷺ چې ستاپه تذکیر سره که کفار راهیابی نه حاصلوی نو غمجن کیږه مه ، نوبنا پردې باندی مراد دموتی اودمن فی القبور څخه ژوندی کافردی چې مشابه دی دمردګانو سره ، اوپه تشبیه کی لابدی وی دامرِ جامع څخه چې موجودبه وی په مشبه اومشبه به دواړو کې، لیکن په مشبه به کې به اوضح یا اقویٰ وی، او په دې آیتونو کی امرِ جامع عدمِ سماع نسی کیدی داپه طرفینو کی موجود نه دی، نو امرِ جامع به عدمِ سماع نافعه اوعدم دانتفاع پر مسموع وی په دلیل دآخر طرف دآیت

سره، ان تسمع الا من يؤمن باٰيٰتنا وهم مسلمون. اوپه دې امرِ جامع کې نفي دمقيد راغلې ده اونفي دمقيد په عُرف کې راځي په نفي دقيد سره، اوپه لغت کې راځي په درو طريقو سره: په نفي دقيد سره، په نفي داصل اودمطلق سره، په نفي ددواړو سره، لکه نفي دغلام زيدٍ راځي په دې سره چې غلام دی ليکن دزيد نه دی بلکه دعمرو غلام دی، يادزيد مملوك دی ليکن غلام نه دی بلکه آس دی، يانه غلام دی اونه دزيد دی بلکه دعَمرو آس دی.

نو بنآء پردې قاعده باندی قرآن محتمل دسماع اوعدمِ سماع دواړو سو، مثبّتين دسماع به وايي چې نفي دمقيد راغلی ده په نفي دقيد سره چې په طرفينو کې سماع ستته ليکن انتفاع منتفی ده اومنکرين به وايي چې نفي دمقيد چې سماع نافعه ده راغلي ده په طرفينوکې، ليکن په طرف دمشبه کې نفي دمقيد راغلي ده په نفي دقيد سره اوپه طرف دمشبه به کې نفي دمقيد راغلي ده په نفي داصل اود مطلق سره ، اوپه دې قاعدې سره دا اعتراض ساقط سو چې عآئشه صديقه اوعُمر اوابنِ مسعود اوابو طلحه رضي الله عنهم ټول عرب دی نو اختلاف يې په فهم دقرآن کې څرنګه پيدا سو، پرهر حال چې قرآن محتمل سو نواحاديث معارض دقرآن سره نسول او تاويل ته حاجت پاته نسو.

اوجواب دقصې دحضرت عُزير عليه السلام څخه دادی چې دحضرتِ عُزير عليه السلام په لاعلمي ښکاره کولو کې دوه

احتماله دی، یوداچی نه ده څه اوریدل اونه یې څه لیدل، اودا بعید دی انبیآء علیهم السلام په برزخ کی اوپه قبوروکی ژوندي دی. بل احتمال دادې چې دا لاعلمي ښکاره کول دوجې دنسیان څخه وه چې طاري سوی وو په انتقا ل سره دحالت موت څخه حالت دحیات ته، لکه ددې نظیر موجود دی په سورة المؤمنین کی، قالَ کم لبثتم فی الارض عدد سنین ۞ قالوا لبثنا یومًا اوبعض یومٍ. اوحمل پر نسیان باندی قریب دی. پرانبیآء علیهم السلام باندی خطآء اونسیان طاري کیږي.

(**لطیفه**) په قرآنِ مجید کی دحضرتِ عُزیرعلیه السلام تر خارق العادة واقعې وروسته دحضرتِ ابراهیم خارق العادة واقعه ذکرده اوپه هغه کی ندآء راغلی ده هغو څلورو مارغانوته چې ټوټې ټوټې سوی دی. قال الله تعالیٰ: ثم ادعهنّ یاتینك سعیًا. نوتعجب دی چې مړه مارغان اوري اومړ پیغمبر ﷺ نه اوري.

اویو جواب دقیاس کولو څخه دمیت پر نآئم باندی دادی چې نآئم اوري ځکه چې آواز ورته وسي چې پورته سه نو پورته سي. بل جواب یې دادی چې کله سماع الموتٰی په حدیث سره ثابته سوه نو جواز دقیاس پاته نسو.

اوهغه احناف چې استخراج یې کړی دی دجزءیه دکتاب الاَیمان څخه، نو جواب یې دادی چې په دغه جزءیه پسی بله جزءیه ذکرده چې یوسړی قسم وکی: ان ضربتك فعبدی

حرٌ اوبیا وروسته ترمرګ یې ووهی نوداسړی نه حانث کیږی، اوفقهاوو ورته دلیل داویلی دی: لان الضرب اسم لفعل مولمٍ یتصل بالبدن، وایلام لایتحقق فی المیت. کمافي الهدایة نولکه څنګه چی ددې جزءیې څخه دا استخراج غلط دی چی امام ابوحنیفه رحمة الله علیه عذاب دقبر نه منی، نودارنګه داولی جزءیې څخه دا استخراج غلط دی چی مړی نه اوری، بلکه ویل کیږی به چی دار او مدار دآیمانو پر عُرف باندی دی، اوپه عُرف کی مړی قابل دایلام نه دی نودا سړی به نه حانث کیږی. اوپه شرع کی قابل دایلام دی، الله جل جلاله په ده کی یوه نوعه دحیات ایږدی چی په هغې سره ادراك دعذاب کوی اودارنګه په عُرف کی مړی قابل دفهم اواجابت نه دی، نودا سړی به نه حانث کیږی اوپه شرع کی قابل دفهم اواجابت دی، الله جل جلاله په ده کی یوه نوعه دحیات ایږدی چی په هغې سره فهم دکلام دملائکو اودزآئرینو اونورو کوی اواجابت کوی جواب ورکوی.

فآئده: سماع الموتی په اول وقت دوضع پوری خاص نه ده په دلیل دحدیث مرفوع دابن عباس رضي الله عنهما سره : مامن احدٍ یمر بقبر اخیه لمسلمٍ کان یعرفه فی الدنیا فیسلم علیه الاّ ردّ الله علیه روحه حتی یردّ علیه السلام. ذکر ابن عبد البر وصححه کمافی اقتضآء الصراط المستقیم لابن تیمیة. وما قال الحافظ ابن رجب الحنبلي انه ضعیف بل

منکر، فلا یقاوم قول الاکثرین. اوپه دلیل دحدیث مرفوع دابن عَمرو رضی الله عنهما سره، اخرجه الطبرانی فی الاوسط وفیه لایسلّم علیه احدٌ الاّ ردوا علیه الی یوم القیامة. اوپه دلیل دحدیث مرفوع دابي هریرة رضی الله عنه سره، اخرجه الحاکم وصححه البیهقي، وفیه لا یسلم احد الاّ ردّوا علیه الی یوم القیامة، کمافی شرح الصدور للسیوطی فی باب زیارة القبور ص ۸۴ او ۸۵. اوپه دلیل ددي سره چی که څه هم روح بدن ته په اول وقت دوضع کی اعاده کولی سی لیکن په احادیثو سره دوضع څخه قبل هم دامواتو کلام وغیره ثابت دی، کما اخرج الشیخان عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذاوضعت الجنازة واحتملها الرجال علی اعناقهم فانکانت صالحةً قالت قدّموني، وان کانت غیر صالحةً قالت یاویلها این تذهبون بها یسمع صوتها کل شيءٍ الا الانسان، فلو سمعه الانسان لصعق، نوددي څخه معلومه سوه چی په امواتو کی یوه نوعه دحیات ابتدآءً موجوده ده، داعادې دروح په وقت پوری خاص نه دی.

❽ اتمه مقاله :

په دې مقاله کې مسئله داجرت پرختم دقرآن باندی ذکر کیږی.

پوه سه چی پر دَم (رقیه) باندی اخرت اخیستل جآئز دی. په

دليل دحديث دابوسعيد خدري رضي الله عنه سره، چي يوحربي کافر چي لړم چيچلی وو، په سورة فاتحه سره يې دم کی اوکم اجرت چي يې ورسره مخکي مقرر کړی وو هغه يې ورڅخه واخيستي، اوپيغمبر عليه السلام چي خبرسو نودده تحسين يې وکی، اووې فرمايل: قد اصبتم. اودا اجرت يې حلا ل طيب وګرزوی اووې فرمايل: اقسموا لي واضربوا لي معکم سهماً، رواه البخاري ج ۱ ص ۳۰۴. اوپه بل روايت دبخاري شريف (ج ۲ ص ۸۵۴) کي دا الفاظ وارد دي: انّ احقّ ما اخذتم عليه اجراً کتاب الله. اوددې روايت څخه داهم معلومه سوه چي حلالوالی ددې مال ددې وجی راغلی دی چي دا اجرت دی، نه ددې وجی چي دامال دحربي دی، اوامام طحاوی په کتاب الاجارات کي فرمايي: وکذٰلك نقول نحن ايضاً لاباس بالاستيجار على الرقٰي والعلاجات کلها وان کنا نعلم ان المستاجر علٰی ذٰلك قد يدخل في ما يرقٰي به بعضَ القرآن (شرح معاني الآثار ج ۲ ص ۲۲۳). اوعلامه بدر الدين عيني په عمدة القاري کي په شرح دحديث دابوسعيد خدري رضي الله عنه کي په حواله دقرطبي سره فرمايي: چي داجواز مذهب دامامِ ابوحنيفه رحمة الله عليه هم دی (عيني ج ۱۲ ص ۹۵).

پوه سه چي لکه څنګه چي قرآن ددَم اورقيه په اراده باندی ويل اواجرت وربانـدی اخيستل جآئزدی، ځکه چي په دې کي ثواب مقصودنه وی بلکه يو دنيوی مقصد حاصليدل

مقصود وی نودغه ډول په دعوه کی دکامیابۍ دپاره او دکور دمبارك کیدو دپاره اودنورو جآئزو مقاصدو دپاره ختم کول اوپه هغه باندی اجرت اخیستل به هم جآئز وی، په دې کی ثواب مقصودنه وی بلکه یودنیوی مقصد حاصلیدل مقصود وی.
پوه سه چی دایصالِ ثواب دپاره ختم کول جآئز دی اودې ختم کوونکې ته په طور داکرام اوپه طور دتصدق مال ورکول هم جآئز دی. لیکن پردې ختم باندی اجرت اخیستل مختلف فیه دی، بعضی فقهآء فرمایی: چی جواب اصح دی کمافی الهدایة ج ۴ ص ۴۲۱، واختلفوافی الاستیجار علی القبر مدة معلومة قال بعضهم لایجوز وقال بعضهم یجوز وهو المختار کذا فی السراج الوهاج، وکمافی وقف البحر ج ۵ ص ۲۲۸: فان المفتٰی به جواز الاخذ علی القرآءة، وکما في رد المحتار في الاجارة الفاسدة عن الجوهرة واختلفوا في الاستیجار علی قرآءة القرآن مدة معلومة قال بعضهم لایجوز، وقال بعضهم یجوز وهو المختار انتهٰی. اوبعضی فقهآءؒ په عدم دجواز قآئله دی کمافی حاشیة البحر ج ۵ ص ۲۲۸: عن الرملی، اقول المفتٰی به جواز الاخذ استحسانًا علی تعلیم القرآن لا علی القرآءة المجردة کما صرح به فی التتارخانیة وفی رد المحتار ج ۲ ص ۵۲، قال العینی فی شرح الهدایة، ویمنع

القاری للدنیا والاخذ والمعطی آثمان. اوکله چی دقاری دپاره ثواب نسته نوچاته به څه ایصالِ ثواب وکی.
نوکله چی ددې اجرت په اړوند په حِل اوپه حرمت کی اختلاف دی نوحرمت ته به ترجیح ورکول کیږی، که څه هم چی تطبیق بې هم کیدی سی چی ددې اجارې تقیید راسی په یوه مکان پوری نواجرت اخیستل جآئز دی، اوکه تقییدیې نه وی راغلی نو ناجآئز دی.
پوه سه چی په رمضان کی حافظ په تراویحو کی ختم دقرآن وکی اوده ته څه مال ورکول کیږی نوددې ورکول او اخیستل جآئزدی، ځکه چی دا مال حافظ ته په طور داکرام ورکول کیږی، دا اکرامِ معروفه دی نه اجرتِ معروفه، لکه په حدیث دانس رضی الله عنه کی: ان رجلاً من کلاب سال النبی صلی الله علیه وسلم عن عسب الفحل، فنهاه فقال یا رسول الله انا نُطرق الفحل فنکرَم، فرخّص له فی الکرامة (رواه الترمذی) دې تفرقې ته اشاره سوېده.
اوکه دامال اجرت سی نواکثره اکابر فرمایی: چی دا اجرت دی پر تلاوت باندی اونا جآئزدی اوبعضی اکابر فرمایی: چی اجرت هم جآئزدی، دا اجرت دی پر امامتِ مسنونه باندی، نه پرمجرد امامت باندی اونه پر مجردِ تلاوت او ختم باندی، که داحافظ په رمضان کی په مسجد ددې محله کی خارج دلمانځه څخه ختم وکی نومستحق ددې اجرت نسی شمېرل کیدی. داحافظ هلته مستحق داجرت

شمېرل کيدی سی چی دامسنون لمونځ په مسنونی طريقې سره ادا کړی لکه چی دجُمعې دورځی پر امام داقيد اېښوول کيږی چی دسهار په لمانځه کي به سورة آلم تنزيل او سورةِ دهر وايي اودجمعې په لمانځه کي به سورةِ اعلى او سورةِ غاشيه وايي.

❾ نهمه مقاله :

په دې مقاله کی داهلِ ميت دطرف داطعام مسئله ذکر کيږی.

۱. داهلِ ميت دطرفه تصدق على المساکين هروخت جآئز دی چی په وارثانو کی نابالغ اوغآئب نه وی کمافی الهندية ج ۵ ص ۳۴۴ : وان اتخذ طعامًا للفقرآء کان حسنًا اذا کانت الورثة بالغين. فان کان فی الورثة صغير لم يتخذوا ذٰلك من الترکة، کذافي التتارخانية. ۲. اوداهلِ ميت دطرفه پابندی درسم او رواج هروخت ناجآئز ده کما فی البزازية على هامش الهندية ج ۴ ص ۸۱، ويکره اتخاذ الطعام فی اليوم الاول والثالث وبعد الاسبوع والاعياد، وفی جنآئز رد المحتار عن المعراج قال هٰذه الافعال کلها للسمعة والريآء فيتحرز عنهما لانهم لايريدون بها وجه الله تعالى. ۳. اوداهلِ ميت دطرفه ضيافت اودعوت تردرو ورځو پوری منع دی يعني دا کار منع دی. خوړل يې منع دی، کما فی الهندية ج ۵ ص ۳۴۴: ولا يباح اتخاذ

الضیافة ثلاثة ایام المصیبة، واذا اتخذ لاباس بالاکل منه کذافی خزانة المفتیین. البته خواص به دخوړلو څخه ځان ساتي، که خواص دخوړلو څخه منع نسي نو عوام به دپخولو څخه منع نسي. ۴. اوداهلِ میت دطرفه طعام دحاجت اودضرورت جآئزدی مثلاً چی داهلِ میت تعلق دارنه وی، یابې مروّته وی، اودطعام دخرید اوفروخت څه انتظام نه وی اودغه محمل دی داثر دابوذر رضي الله عنه چی ده وصیت وکی چی زما میلمنوته به پسه ذبح کوی (کما فی البدایة والنهایة ج ۷ ص ۱۲۵).

بعضی فقهآء فرمایی چی داهلِ میت دطرفه دعوت او ضیافت جآئزدی په دلیل دحدیث دابوداؤد شریف سره: فلما رجع صلی الله علیه وسلم استقبله داعی امرءته فجاء فجیئ بالطعام فوضع یده الی آخر الحدیث چی پیغمبر ﷺ داهلِ میت دطرفه دعوت قبول کی، او اراده دخوړلو یې وکړه. لیکن چی معلومه سوه چی داشاة بې له اجازې دمالکه ذبح سوی دی نو خوراك یې ورڅخه ونه کی (رواه ابوداؤد فی باب الشبهات من کتاب البیوع) لیکن نورو فقهاوو ؒ ددې سره موافقت نه دی کړی ځکه چی په حدیث کې دوې نسخې دی یوه نسخه (داعی امرءة) ده بې له اضافته، اودانسخه صحیح ده اوپه دې نسخه باندی استدلال ددې بعضی فقهاوو نه صحیح کیږی، اوبله نسخه (داعي امرءته) ده، په اضافت سره (داعي دښځې دمړی) نو

بیا استدلال دده صحیح سو، لیکن داحدیث معارض دی دحدیث دابن ماجه اودمسند دامام احمد سره چی روایت یې کړی دی دجریر رضی الله عنه څخه، کنا نعد الاجتماع الی اهل المیت وضعهم الطعام من النیاحة. اودا حدیث قول دی اومحرّم دی، اوتشریع عام ده، نوراجح به ګرځی پر حدیث دابوداؤد باندی چی فعل دی اومبیح دی اوجزئی واقعه ده، اویا حدیث دابوداؤد په حمل کیږی پرطعام دحاجت باندی، اودارنګه حدیث دعآئشه صدیقه رضی الله عنها : انها کانت اذا مات المیت من اهلها فاجتمع لذٰلك النسآء ثم تفرقن الاّ اهلها وخاصّتها ، امرت ببرمة من تلبینة فطبخت ثم صنع ثرید فصبت التلبینة علیها قالت کلن منها فانی سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: التلبینة مجِمّة لفواد المریض تذهب ببعض الحزن (رواه البخاری ج ۲ ص ۸۱۵) محمول دی پرطعام دحاجت باندی چی دکور خلګ یې وخوری، اودطبیعت څخه یې دروندوالی کم سی.

⑩ لسمه مقاله :

په دې مقاله دبخاری شریف دآخری باب تشریح کول کیږی:

بسم الله الرحمٰن الرحیم

اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ. والصلاة والسلام علی سیدنا خیر خلقه محمد وعلی آله واصحابه واتباعه اجمعین.

امابعد: فان اصدق الحدیث کتاب الله واحسن الهَدیِ هدی محمد

صلى الله عليه وسلم وشرَّ الامور محدَثاتها وكلّ محدثةٍ بدعة ، وكـــل بدعةٍ ضلالة، وكل ضلالةٍ فى النار، وبالسند المتصل منا الـــى شــيخ الاسلام والمسلمين امير المؤمنين فى الحديث ابى عبـــد الله محمَّـــد بـــن اسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بن بَرْدِزْبة البخارى الجعفي اليمانى رضى الله تعالى عنه ونفعنا الله بعلومه آمين. قال:

باب قول الله تعالى ونضع الموازين القسط ليوم القيامة وأن أعمـــال بني أدم وقولَهم يوزن. وقال مجاهد: القسطاس العدل بالرومِيَّة، ويقال: القسط مصدر المقسط وهو العادل، وأما القاسط فهو الجائر. حـــدثنا أحمد بن إشكاب حدثنا محمد بن فضيل، عن عمارة بن القعقاع، عـــن أبي زرعة، عن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه وعنهم قال قـــال الـــنبي صلى الله عليه وسلم كلمتان حبيبتان إلى الـــرحمن، خفيفتـــان علـــى اللسان، ثقيلتان في الميزان سبحان الله وبحمده، سبحان الله العظيم.

امامِ بخارى رحمة الله عليه په صحيح بخارى كى درې اتيا ۸۳ كتابونـه راوړى دي اوكتـاب الـرد علـى الجهميـة وغيـرهم التوحيد، آخرى كتاب دى، اودرې زره اته سوه شپږ شپيته ۳۸۶۶ بابونـه يـې راوړى دي اودا بـاب آخـرى بـاب دى. اونهـه زره يـوكم اتيـا ۹۰۷۹ احاديـث يـې راوړى دى، اودا حديث آخرى حديث دى، پـه دې آخرى باب اوآخرى حديث كي ډير مباحث دى، زه به ورڅخه لس ۱۰ مباحث ذكر كوم په طريقې دانتخاب سره، هغه لس مباحث دادى:

۱. غرض اومقصد دامامِ بخاری رحمة الله عليه دعقد كولو څخه ددې باب. **۲**. مناسبت ددې باب دسابق باب سره وهو باب قـرآءة الفـاجر والمنـافق واصـواتهم وتلاوتهـم لايجـاوز حناجرهم **۳**. مناسبت ددې باب دكتاب الرد على الجهمية وغيـرهم التوحيـد سـره **۴**. مناسـبت ددې بـاب داول بـاب دصحيح بخاری سره، وهو كيف كان بدء الوحی الی رسول الله صـلی الله عليـه وسـلم **۵**. تـشريح دترجمـة البـاب **۶**. لطآئف ددې سند **۷**. مناسبت ددې حديث دترجمة الباب سره **۸**. تشريح دحديث **۹**. مسآئلِ مستنبطه ددې حديث **۱۰**. براعة الاختتام.

۱ . **اوّل مبحث**: غرض دامام بخاری ؒ دعقد كولو څخه ددې بـاب رد دی پربعـضو فرقـو بانـدی چـی انكـار كـوی دوزن اودميزان څخه، هغه معتزله دی، دمعتزلـه وو دا اصـول دی چی دعقل اووحي تعارض راسي نوعقل مقدم كوی پروحی بانـدی اوپـه ظـاهره وزن داعمـالو اوداقوالـو معـارض دی دعقل سره ځكه چی وزن دموجوداتو كول كيـږی اواعـراض وروسـته تروجود معـدوم سـی اواعـاده دمعـدوم محالـه ده، اووزن دهغـه موجوداتـو كـول كيـږی چـی قـآئم بنفسها وی، اودا اعراض كه اعاده يې بـالفرض وسـی نوقـآئم بغيرهـا بـه وی،اوبيا وزن دهغـه قـآئم بنفسها كـول كيـږی چـی دقبيلـې څخـه دهغـو اجسامو وی چـی څـه ناڅـه ثقـل اودرونـدوالی لری.

جواب ددې دلیل دادی چې وزن داعراضو ممکن فی نفسه دی ځکه چې دتحقق دده څخه محال فی ذاته نه لازمیږي. اوهر ممکن چې اخبار ورڅخه وسي په وحي کي نووقوع دده حق وی، تاویل ته محتاجه نه وی، نهایت داچې تفیض الی الله یې وکړل سی، نه انکار اوتحریف.

۲. **دوهم مبحث**: لکه په تیر باب کی چې امام بخاری ؒ فرق کړی وو په مابینځ دمتلو اودتلاوت کی، چې متلو قدیم دی اوتلاوت حادث دی اودایې رد کړی وو پر حنابله وو باندی، اودارنګه رد یې کړی وو پرهغه چاچې قآئل دی پراتحاد دتلاوت اودمتلو باندی، نودغه رنګه امام بخاری په موجوده باب کی ردوکی پر معتزله وو باندی.

۳. **دریم مبحث**: په دې باب کی رد دی پر غیرِ جهمیه وو باندی، په دې آخری کتاب کی امام بخاری ؒ دالهیات اونورو مسآئل ذکر کوی اورد کوی پر هغه فرقو باندی چې دعوه داسلام کوی اوپه زیغ کي مبتلا سوی وی.

۴. **څلورم مبحث**: مناسبت ددې باب داوّل باب داول حدیث سره دادی چې په اول باب کی امامِ بخاری ؒ دا اشاره وکړه چې دمشروعیت دار او مدار پر انتساب باندی دی وحی ته عبارت دوحی ته یا اشارت او اقتضآء او دلالت او اعتبار دوحی ته. اودار اومدار دإثابت پرحُسنِ نیت او لِللهیت باندی دی. اوکم اعمال اونور چې حُسنِ نیت پکښې موجود وی نوددوی پرثواب باندی دباطلیدو خطره وی،

چې په دنیا کې په منّ اواذۍ سره، اوپه آخرت کې دحقوق العباد په معاوضه کې په ورکولو سره کالعدم سی نوچې وزن يې وسي نوامن يې راسي دباطليدو او دکالعدم کيدلو څخه.

بل مناسبت يې دادی چې اوّل حالت داعمال نسبت دی وحی ته، او آخری حالت يې وزن دی. بل مناسبت يې دادی چې دار او مدار دثقل په وزن کې دوه دی يو اخلاص او للهيت دوهم عظمت درتبې ديوه قول يا دعمل، په اول حديث کې اول مذکور دی اوپه آخری حديث کې آخری مذکور دی.

۵. پنځم مبحث: تشريح دترجمة الباب داده چې واضع دميزان الله ﷻ دی (قرآن) اوصاحب دميزان، سرپرست يې حضرت جبرآئيل عليه السلام دی کما في القسطلاني عن حذيفة رضي الله عنه موقوفًا. اووزن کوونکی حضرت عزرآئيل عليه السلام دی، کما في البيهقي عن انس رضي الله عنه مرفوعًا، اودا وزن به په نگرانۍ دحضرت آدم عليه السلام کې کيږي، روه الطبراني في المعجم الصغير مرفوعًا، که څوک اعتراض وکړي چې موازين جمع ده، اوقسط مفرد دی، جوابونه يې دوه دي، يوداچې قسط په اصل کې مصدر دی. واحد اوجمع پکښې برابردی. دوهم داچې مضاف پکښې مقدر دی ای ذوات القسط.

پوه سه چې د ظاهر د قرآن څخه دا معلوميږي چې تلې

(ترازوگان) ډيري دي، دمختلفو موزوناتو دتللو دپاره جلا جلا تله ده ددنيا دتلو په شان، ليکن اکثره مشآئخ فرمايي چې تله يوه ده اوتعبير ورڅخه سوي دی په صيغې دجمع سره دتفخيم اوعظمت دپاره، يادوجی دتعدد دانواعو دموزوناتو اودانواعو دبندگانو.

قوله وان اعمال بنى آدم ......الى آخره. ظاهر دادي چې دهرچا اعمال او اقوال به تلل کيږي. استثنآء پکښې نسته، ليکن محققين فرمايي چې ددې څخه هغه کسان مستثنٰی دی چې بې حسابه به جنت ته ځي، او دغه رنگه هغه کفار ورڅخه مستثنٰی دی چې نه يې نيکي کړی وی اونه يې ماسوا دکفر څخه بدی کړی وی.

پوه سه چې کيفيت دوزن يادادی چې تجسّد اوتمثّل به راسی په دې اعمالو او اقوالو کی، کماهو مرویٌ عن ابن عباس رضي الله عنهما، اويا دادی چې عمل نامې به تلل کيږی، کما يشير اليه ما رواه الترمذی مرفوعًا من حديث عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه من ثقل البطاقة على تسعة وتسعين سجلاً. او يادادی چې کله چې دانسان ايجاد سوی تلې، حرارت اوتيزی او بلندی اونور اعراض تلې نوکه دا الهي تله اعراض وتلې نوپه دې کی څه استبعاد نسته، پوه سه چې حکمت په وزن کی اظهار دقدرت دی، او اتمام دحجت دی پر بندگانو باندی.

پوه سه چې امامِ زرکشی ؒ دبعضو علماوو څخه روایت کړی دی چې رجحان اوثقل دوزن په آخرت کې برعکس ددنیا درجحان اودثقل دی، په آخرت کې به ثقل راځي په لوړیدو سره اوخفت به راځي په کښته کیدو سره، او استنادیې کړی دی په دې قول دالله تعالی سره: الیه یصعد الکلم الطیب. یعنې په قبولو سوو کلماتو کې صعود راځي، او استناد یې کړی دی په دې قول دالله تعالی سره: ولکنه اخلد الی الارض، یعنې په غیرو قبول سوو کلماتو او اعمالوکې مځکې ته میلان موجود وي. اوقسطلاني پردې رد کړی دی، حیث قال هو غریبٌ مصادمٌ لقوله تعالی: واما من ثقلت موازینه ای لم یقل واما من صعدت موازینه، اودارنګه داتوجیه مخالفه ده داصلِ مسَلّم څخه، وهو ان النصوص تحمل علی ظواهرها مالم یمنع مانعٌ.

قوله بالرومیة. امام بخاری ؒ آیت دسورةِ بنی اسرآئیل ته اشاره وکړه دمناسبت دآیت دسورةِ انبیآء دوجې څخه، او پردې قول دمجاهد باندی که څوك اعتراض وکړي چې الله تعالی فرمایي: انا انزلنٰه قرآنًا عربیًا، چې قرآن په عربي کې نازل سوی دی نورومي ژبه څنګه پکښې راغله، جوابونه یې درې دي: **۱**. اول داچې اعتبار دغالب دپاره دی نه دنادر دپاره. **۲**. دوهم دادی چې مراد دآیت دادی چې طرز او طریقه یې عربي ده، داعراب ترکیب اوقواعد پکښې

دعربیّت مطابق جاري کيږي، **۳**. دريم دادی چی دلته توافق دلغتينو راغلی دی. قسطاط په عربی کی هم عدل ته ويل کيږي، امامِ راغبؒ فرمايي چی قسطاس ميزان ته ويل کيږي، اوتعبير په ده سره کول کيږي دعدالت څخه.

قوله: <u>ويقال القسط مصدر المقسط</u> : **پوه سه** چی صاحب دقاموس فرمايي چی قِسط په کسرې دقاف سره عدل ته ويل کيږي په شان داقساط، اوحصې ته، او رزق ته اوميزان ته هم ويل کيږي، اوامام راغبؒ فرمايي چی قسط په کسرې دقاف سره: ان ياخذ نصيب غيره، يعنی جور ته هم ويل کيږي، او اقساط: ان يعطي قسط غيره، وذٰلك انصافٌ يقال قسط الرجل اذا جار واقسط الرجل اذا عدل. نو قسط عدل او جور دواړو ته ويل کيږي. او قَسَط په فتحې دقاف سره اعوجاج فی الرجلين ته ويل کيږي (مفرداتِ امامِ راغبؒ) او جورته ويل کيږي. او زجاج فرمايي چی ثلاثي په معنی درباعی سره راغلي دی قَسَطَ الرجل او اَقْسَطَ الرجل په معنی د عدل الرجل وارد دی ليکن کم دی او مشهور دادی چی دقَسَطَ الرجل معنی جار الرجل ده. اود اقسَطَ معنی عدل ده. پرهر حال قَسَطَ په معنی د عَدَلَ سره قليل اونادر دی.

که څوك سوال وکی چی قسط مصدر دمقسط نه دی بلکه اقساط مصدر دمقسط دی، جوابونه يې دوه دی، يو جواب داچی مراد ددې قآئل دادی چی قِسط ماخذ داقساط دی

یا مرادیې دادی چی قسط مصدر دی په حذف دزوآئدو سره، بل جواب دادی چی مراد ددې قآئل دادی چی قسط اسم مصدر دی په معنٰی داقساط سره لکه چی دقاموس په کلام کی ذکر سوه چی قسط په معنی داقساط سره راځی، اودارنګه دزجاج دکلام څخه هم معلومه سوه.

قوله: واما القاسط فهو الجآئر. امام بخاریؒ لفظ دقاسط چی په آیت: واما القاسطون فکانوا لجهنم حطبًا (سورة الجن) کی راغلی دی دقسط دمناسبت دوجی ذکرکی، یعنی دقاسط معنٰی جآئرده، چی ماخوذ دقسط څخه سی په فتحې دقاف سره، اودارنګه چی ماخوذ دقسط څخه سی په کسرې دقاف سره لکه چی مخکی تیر سوه.

شپږم مبحث: **پوه سه** چی دا حدیث غریب دی په شان داول حدیث دبخاری شریف، احمد بن اشکاب په کسرې دهمزه سره، اوفتحه هم جآئز ده، اودا لفظ غیرِ منصرف دی اوبعضې وایې چی منصرف دی او عدمِ دانصراف یې بنآء دی پرعجمة اوپر معرفة باندی برابره خبره ده که په کسرې دهمزه سره سی اوکه په فتحې سره سی اوهغه تانیث معنوی چی حاصل سوی وی په تاویل دجماعت سره غیرِ مؤثر وی، کما صرحوا به.

عن ابی زرعة ، په زآء سره. پوه سه چی حافظ ابنِ حجر رحمة الله علیه په تقریب التهذیب کی پنځه ابو زرعه ذکر کړی دی، یوبجلی کوفی دی چی په دې سند کې ذکر دی، دده

په نوم کی اختلاف دی، بعضی وایی چی نوم دده هرم دی اوبعضی وایی نوم دده عَمرو دی، وغیر ذٰلك. دوهم دمشقی دی نوم دده عبد الرحمٰن بن عَمرو دی. دریم رازی دی چی یو دحفاظو څخه ددنیا دی، نوم دده عبید الله بن عبد الکریم دی، حافظ ابنِ کثیر ؒ (په البدایة والنهایة ج ۱۱ ص ۳۷ کی) لیکلی دی چی کله به دده ملاقات وسو دامامِ احمد بن حنبل ؒ سره، نوامامِ احمد ؒ به یوازی فرآئض کول اودده دمذاکرې دپاره به یې مندوبات پرېښوول، اودی دامامِ احمد ؒ تروفات شل کاله وروسته په دوه سوه یوشپیته ۲۶۱ هجری کی وفات سوی دی.

فائده: محمدبن بشار ؒ فرمایی چی حفاظ ددنیا څلوردی ۱. ابو زرعه دی په ریّ کی ۲. محمدبن اسماعیل دی په بخارا کی ۳. مسلم بن حجاج دی په نیشاپور کی ۴. عبد الله بن عبد الرحمٰن دارمی دی په سمرقند کی. انتهٰی

او څلورم ابوزرعه شیبانی دی، نوم دهٔ یحیٰی بن ابی عُمردی، اوپنځم هغه ابو زرعه دی چی روایت کوی دابو ادریس خولانی څخه په ترمذی شریف کی دا ابو زرعه یا هغه بجلی کوفی دی اویا مجهول دی. او ابو هریرة رضی الله عنه عریف اونمآئنده داصحابِ صفه دی، نمآئنده زمونږ دطالبانودی، ګردان اواستحضار دحدیثو به یې کوی په اول ثلث دشپې کی.

۷. **اووم مبحث** دی په تشریح دمتن کی: حبیبتان فعیل دی

پـه معنـی دمفعـول سـره اوتـآء پکـښی راغلـی ده دوجـی دالحاق څخه دهغه فعیل سره چی په معنی دفاعل سره وی لکه په ان رحمة الله قریبٌ من المحسنین کي بالکل راغلې ده. پـه یـوه توجیـه کـي مشهوره داده چی چی کلمتـان خبر مقـدم دي اوپـه مابعـدکی ددې صـفات دی، اوسـبحان الله وبحمـده سـبحان الله العظـیم دوې جملې دی. حـرفِ عـاطف پکښی محذوف دی، اومنصوب دی په اعرابِ حکائی سره اوپه تاویـل دلفظ سره مبتدا واقـع سوی دی. اوکمـال ابـن الهمامؒ فرمایې چی کلمتان سره دصفاتو مبتدا ده اومابعـد یې خبردی....اودغه توجیه مناسبه ده دذوقِ سلیم سره.

۸. **اتـم مبحـث** دې پـه مناسـبت دحدیث کـی دترجمـة البـاب سـره، پـه دې حـدیث کـی ذکـر دمیـزان راغلـی دی عبـارةً، اوذکـر دوزن داقوالـو راغلـي دی، دارنګـه دافعـالو راغلـی دی دلالةً.

۹. **نهم مبحث** دی په بیان داحکـام مـستنبطه وو کـښی، ددې حدیث شـریف **څخـه** دا معلومـه سوه چی وزن اومیـزان حق دی اودا **معلومه** سوه چی مسجع کلام منکرنـه دی، اومنکـر هغه مسجع دعـا یابـل شی دی چی پـه تکلُّف سره وی اودا معلومـه سـوه چـی تـسبیح مهـم دی پـه نـسبت سـره حمدتـه، ځکه چی دحمد متعلق کـه څـه هـم چی تملأ المیـزان رواه مسلم وارد دی لیکن تسبیح یې مکـرر راوړه اومقدم یې کړله اوپه جنت کې جنتیـان بـه تـسبیح اول وایـی اوحمـد پـه

وروسته وایی، قال الله تعالی: دعواهم فیها سبحانك الله وتحیتهم فیها سلام وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمین. اودا معلومه سوه چی سلب درذآئلو مهم دی په نسبت سره کسب دفضآئلوته، لکه بزګر چی اول کښت دوښو څخه صفا کي اوبیا وروسته ورپکښی تُخم وکری، اوبعضی تخم مخکی وکری او وروسته بیا په ګوډ سره وابنه لیری کوی. دغه ډول اهلِ تزکیه اول سالك دضررناکو نسبتونو څخه پاك کی، بیا وروسته نسبت مع الله پکښی شین کوی، اوبعضی اهلِ تزکیه پرهیز اودوائی برغ چلوی.

فآئده: الله تعالی دهر نقصان څخه بالفعل پاك دی اوپه هر کمال سره بالفعل متصف دی چی څوك دالله تعالی حمد تسبیح یابل شی وایی نو په دې سره الله تعالی ته څه نفع نه رسیږی، بلکه ددې اثر انعکاسی دی. نفع ددې صرف بنده ته راجع ده. نوچی څوك تسبیح دالله تعالی وایی نو سلب درذآئلو به ددې بنده څخه کیږی اوچی څوك یې حمد وایی نوفضآئل به په دې بنده کی حاصلیږی.

۱۰. **لسم مبحث** دی په بیان دبراعة اختتام کی.

دامام بخاری‌ؒ په دې کتاب کی داعادت دی چی په آخری باب اوحدیث کی معنی دقطع اودموت ته اشاره کوی، نو امام بخاری‌ؒ په اثبات دوزن اودمیزان سره موت ته اشاره وکړله، ځکه چی دا داحوالو دمابعد دموت څخه دی او دارنګه موت دعالم ته یې اشاره وکړله ځکه چی دا وزن او

وضع دميزان به په قيامت کی کیږی. اودارنګه سبحان الله وبحمده مساوی دی دلااله الا الله سره. په دواړو کی نفی داثبات راغلی ده. اوپه حدیث شریف کي وارد دي: من کان آخر کلامه لااله الا الله دخل الجنة (رواه ابوداؤد وغیره).

داتتمه ده ددې مباحثو، په دې کی نصآئح ذکر کیږی، نصآئح ډیر دی لیکن په دې تتمه کی په لسو نصآئحو سره اکتفاء کول کیږی.

۱. **اول نصیحت** دادی چی موږ صحیح اوپُخته علم حاصل کو، دماهرو اساتذه وو درس ته حاضری کوو، اوداکابرو شروح، حواشي، امالي په غور سره مطالعه کوو، اوتکرار اواستحضار او مذاکره داهلِ علمو سره معمول وګرځوو، اودمعاصی څخه اوداضاعت دوخت څخه ځان وساتو، اوپه اذکارو کی اوپه تبلیغ کی دانهماك څخه پرهیز کوو.

۲. **دوهم** دادی چی موږ اِخلاص او للهیت حاصل کو، په وحی کي داخلاص او للهیت متعلق ترغیبات، اود ریآء او دسمعت متعلق وعیدات مستحضر ساتو، اوداهل الله صحبت ته حاضریږو او ددوی مواعظ وغیره مطالعه کوو.

۳. **دریم** دادی چی په خپل علم باندی عمل کوو، دا التزام وکو چی کم په آیت او حدیث باندی موچی علم راځی نو دهغه څخه به وربانډی عمل شروع کوو، چی کم آیت یا حدیث منسوخ وی نوپه هغه باندی دعمل طریقه داده چی

دا اعتقاد وساتو چې داوحې ده اوپه وحې سره په دې باندې عمل منع سوی دی. څوك چې په خپل باندې عمل نه کوي نوپه قرآنِ مجيد کې يې دده مثال دهغه حمار ګرځولی دی چې دکتابونو بار وربانـدې پـروت وي، اوپيغمبر ﷺ دهغه علم څخه چې نفع نه سې پراخيستل کيدی پناه غوښتې ده (رواه مسلم).

فآئده: علم اوعمل دواړه ضروري اموردي، علم بې له عمله مذموم دی، اوعمل بې له علمه څخه اطمينان نه بخښونکی دی، البته امامِ بخاریؒ په کتاب العلم کې دې لطيفې ته اشاره کړيده چې علم بلاعمله افضل دی تر عمل بلا علمه.

۴. **څلورم** دادی چې دعلمِ دين اشاعت به کوو، په تدريس سره، افتآء سره، تصنيف سره، تذکير سره، مدرسو جوړولو سره، او سرکاري مدرسو اوکالجونو کې داسلامياتو په ډيرولو سره، اوددينې رسآئلو په جاري کولو سره.

۵. **پنځم** دادی چې لکه څنګه چې دجهاد دپاره مال موقوف عليه دی، ددې وجې الله تعالى جهاد بالاموال ترجهاد بالانفس مخکې ذکر کوي، دارنګه داشاعت دعلم دپاره مال ضروري دی، چې چاته الله تعالى ذريعه دمعاش نه وي ورکړې نوهغه دې داسې ذريعه دمعاش تلاش کې چې خالص دينې مشغله وي، اوکه داسې ذريعه نه پيدا کيږي، نوبيا دې داسې مشغله تلاش کې چې نيمه دينې وي، او

چي خالص دنیوي وي ددین دخدمت پکښې توقع نه وي نو ماامکن به ځان ورڅخه ساتي. اودهر قسم دیني خدمت کوونکي دپاره مناسب دي چي کم ازکم دیوه کامل ذخیره دځان سره ساتي، که یوظالم متولي یابل څوك یې معزوله کي نودي به پریشانه نه وي.

۶. **شپږم** دادی چی داسلام څخه مدافعت به کوو، په هره زمانه کی زنادقه اومنافقان موجود وي اودوي موقع په موقع پراسلام اوپر علماوو اعتراضات کوي اوعوام مسلمانان پر اسلام اوپرعلماوو بد ګمانه کوي، نوپر موږ باندي ضروري دی چی ددې دښمنانو خیالات او اعتراضات به معلوموو، اوبیا به دوی ته په تقریر اوپه تحریر سره مسکت جوابونه ورکوو اوددې دور دمناظرو څخه به ځان ساتو، په دې کي نه اظهار دحق کیږي اونه اظهار دحق مقصود وي، بلکه عداوت اومقاتلت ورڅخه پیدا سي.

۷. **اووم** نصحیت دادی چی موږ به منظم اوسیږو، امیر، ناظم، خزانه چی به مقرر کوو. په مناسب وخت کی به اجتماع هم کوو، ددې ډیر اثروي. حکومت اوددین دښمنان اوعوام ورڅخه متاثره کیږي.

۸. **اتم** نصیحت دادي چي په سیاست کی به خامخا حصه اخلو. دابه نه کوو چي دمشري څخه خپله لیری سو اویو نا اهل پورته کو، دجمیعت علمآء اسلام تر اصولو لاندی به

ژوند تیروو.
ددې اصولو خلاصه داده چې اول دا معلومه کو چې داسلامي نظام او داسلامي اقتدار په راتلوکي څوك رکاوټ (خنډ) اچوي، اوددوي آلات اووسائل څه دي، بالفرض که دوي په اقتدار، کارخانو، اموالو، وعدو سره عوام متاثره کوي اودحق څخه يې متنفر کوي، نوددې دغير مؤثر کيدو جائز انتظام وکو،اوددې رکاوټ پيدا کوونکو ترسايې لاندي دکښېنستو څخه ځان وساتو، تردې سايې لاندي صرف دلفظي خدمت ددين اميد وي، البته که دحقيقي خدمت ظن غالب وي نو قابلِ اعتراض نه دي.
۹. **نهم** نصيحت دادي چې کله چې عوام زموږ سره تعاون کوي، چنده او ووټ دوي راکوي، جلسه اوجلوس زموږ دوي کاميابه کوي، نوپر دوي باندي شفقت به کوو، دکفر اودشرك اونورو سختو فتاواوو څخه، اودتعزيري احکامو څخه به يې باقاعده ساتو، ددوي تدريجًا اصلاح به کوو، اول داعتقاداتو، بيا دفرآئضو اودواجباتو، وهٰکذا. اوپه داسي لهجه کي به ورسره مخاطبه کوو لکه چې دپلار، ورور، زوي سره په کمه لهجه کي مخاطبه کوو. اوکه موږ داول وار څخه په فروعي اختلافاتو کي ورګډ سو نو دپنج پيري اودوهابي حکم به راباندي وسي اوژبه به راڅخه پرې سي اوپه عواموکي به بې اعتماده سو، داتو کالو خواري

به مو عبث ولاړه سی اوعوام به وایی چی ددوی استاذان هم وهابیان او پنج پیریان دی.

۱۰. **لسم** نصیحت دادي چی موږ به داساتذه وو اومدرسې سره رابطه ساتو، آمد اورفت به کوو، خط به رالیږو، چی موږ فارغ سو نوکم از کم خپل یونمآئنده به رالیږو. سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۞ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ۞ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞.

تــتــمّــه :

په ددې تتمه کی مسئله دتقلید ذکر کیږی.

پوه سه چی تقلید دې ته ویل کیږی چی یوشخص التزام وکی درایی دغیر، اواعتقاد ولری دحقانیت درایی دغیر بې له علمه څخه په دلیل دهغه باندی. داتقلید پردوه قسمه دی، یوشرکی دی، بل شرعی دی.

۱. که رایه ددې غیر، معارضه وی دوحی سره، نومتابعت دده تقلید شرکی دی اومنکر دی. الله تعالی فرمایی: وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَّلاَ يَهْتَدُونَ (البقرة) الله تعالی انکار وکی پرمتابعت درایی دهغه چا چی نه ورسره عقل اوفهم وی او نه ورسره هدایت اووحی وی، بلکه رایه دده معارضه دوحی سره وی، او الله تعالی فرمایی: اتخذوا احبارهم ورهبانهم ارباباً من دون الله (برآءة) په حدیث دترمذی

شریف کی تصریح ده چی یهود اونصارٰی به دخپلو مذهبی پیشوایانو شرکی تقلید کوی چی دوی یې مالکان دحل اودحرمت گڼل اوددوی متابعت به یې کوی، که څه هم چی رایه به ددوی معارضه وه دوحی سره. ۲. اوکه رایه ددې غیر، مستنبطه وی دوحی څخه، نومتابعت دده تقلید شرعی دی اوجآئز دی. ۱. الله تعالی فرمایی: فاسئلوا اهل الذکرِ ان کنتم لا تعلمون (النحل) دا آیت دې ته هم شامل دی چی په هره مسئله کی صرف دیوه اهل څخه سوال کوی او دهغه متابعت کوی، دایې لازم نه دی گرځولی چی په نوی مسئله کی دنوی اهلِ علم متابعت وکی، ۲. او الله تعالی فرمایی: وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (النسآء) په دې آیت کی دې ته اشاره ده چی څوك دیوه کار په نفع اوضرر، حل اوحرمت نه پوهیږی، نو په دې کی به داولی الامر اوداهلِ رایی متابعت کوی. ۳. او پیغمبر ﷺ فرمایی: اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم (بیهقی، وقال البیهقی حدیث مسلم یؤدی بعض معناه، وقال ابن حجرؒ صدق البیهقی، مرقاة ج ۱۱ ص ۴۸. په دې حدیث کی حکم سوی دی دمتابعت دصحابه وو رضي الله عنهم، اوداحدیث دی ته هم شامل دی چی په هره مسئله کی صرف دصحابی متابعت وکړل سی. ۴. اواهلِ مدینه وو به تقلید دزید بن ثابت رضي الله عنه کوی، لکه په بخاری شریف کی روایت دی چی اهلِ مدینه وو

Download from; aghalibrary.com

سوال وکی دابن عباس رضی الله عنهما څخه، چې یوه زنانه وروسته ترطواف زیات حآئضه سي نودابه انتظار کوی اوکه وطن ته به ځی؟ نوابن عباس رضی الله عنهما وفرمایل چې دابه وطن ته ځی، طوافِ وداع به پریږدی نواهلِ مدینه وو ورته وفرمایل: لاناخذ بقولك وندع قول زیدبن ثابت (باب اذا حاضت المراة بعد ما افاضت).

۵. اوتقلید شخصی په خیر القرون کی موجود وو بې له نکیر څخه، دائمه اربعه وو ددوی په زندګۍ کی تقلید کیدی، نودامنکر نسی ګرځیدی. **۶**. اوپرتقلیدِ شخصی باندی تعامل راغلی دی سلفًا وخلفًا، نودابه حسن وی، لحدیث ماراٰه المسلمون فهو عند الله حسنٌ، رواه المحدثون موقوفًا علی ابن مسعود رضی الله عنه، وجعله الامام محمد مرفوعًا فی بلاغاته. ۷. اوپیغمبر ﷺ فرمایي: اتبعوا السّواد الاعظم (رواه ابن ماجة) او سواد اعظم دخواص دامت لکه محدثین، مفسرین، فقهآء، شارحین داحادیثو، مصلحین، مقلدین وه په تقلیدِ شخصی سره. ۸. اوحضرتِ عثمان رضی الله عنه جمع دقرآن وکړله دپاره دشفقت پرعوامو باندی اودپاره ددفع دتحیّر دعوامو څخه، او دپاره دخلاصولو ددوی دتکذیب څخه دیوه اوبل، اودا مصالح په تقلیدِ شخصی کی هم موجود دی. چې کله په قرآن اوحدیث کی دیوه لفظ دوې معانی وی، یایو آیت او حدیث دبل آیت اوحدیث سره په ظاهره معارض وی، یایو

حکم پـه عبـاراتو دقـرآن اودحدیثوکی نـه وی، نودیـوه امـام پـه تقلیـد سـره بـه دتحیّـر اودتکـذیب څخـه وسـاتل سـی، اوخصوصًا چی داعقیده لری چی څلور سره امامان پرحق دی. ۹. اواتبـاع دهـویٰ، اوتلاعـب بالـدین حـرام وی اوچـی څوك تقلیدِ شخصي کوی نوددې محرماتو څخه بـه وسـاتل سی. ۱۰. اوپه کم کارچی مصالح عامـه موجـود وی نـو الله تعالی هغه نه حراموی، اوپـه تقلیدِ شخصی کـی داامامـانو سره دبُغض کولو څخه ساتل اوددوی سره روا داری کیـدل، اوزنادقـه ووتـه متحـد کیـدل اودیوبـل سـره همـدردی کـول اونور مصالح موجود دی.

پوه سه چی ۱. دبعضو نـاواقفو خلګوپـه دمـاغوکی داخیال پیدا کیږی چی اهلِ حدیث په قال الله اوقال الرسول باندی عمـل کـوی اومقلـدین پـه قـال ابوحنیفـة اوقـال الـشافعی باندی عمل کوی، ولیکن داخیال غلط دی. هرامام تصریح کړیده چی حجت قرآن اوحدیث دی اودقرآن او دحدیث پـه مقابلـه کـی درایـی داخیـستلو شـدید ردیـې کړیـدی، دا امامان دوحی دعبارت، اشارت، دلالت، اقتضآء او اعتبـار شـارحین دی، شـارعین نـه دی. دوی زمـوږ اسـاتذه دی، ارباب نه دی، دوی دمشترك او دمجمل مراد ښکاره کوی، دوی تعارض دفع کوی اوچی کم حکم پـه وحی کی ښکاره موجـود نـه وی نـودوحی څخـه دهغـه اسـتنباط کـوی، اودې اموروته اهلِ حدیث هم محتـاج دی. ۲. اودبعضو نـاواقفو

Download from; aghalibrary.com

خلګو په دماغوکی داخیال پیدا کیږی چی اهلِ حدیث په احادیثو عمل کوی او امام ابوحنیفه رحمة الله علیه په رایی سره حدیث پریږدی، لیکن داپر امامانو افترآء ده، امام ابو حنیفه رحمة الله علیه حدیث دحدیث دوجی پریږدی نه درایی دوجی څخه، مناسب دادی چی دا قآئل یومثال پیش کی چی په هغه کی امام ابوحنیفة رحمة الله علیه درایی دوجی څخه حدیث پریښی وی. ۳. اودبعضو ناواقفو خلګوپه دماغوکی داخیال پیدا کیږی چی دامامِ ابوحنیفه رحمة الله علیه احادیث په بخاری اومسلم کی نه وی اوداهلِ حدیثو احادیث په مسلم اوبخاری کی وی چی هغه اصح الکتب دی، اوبیا بخاری شریف اصح الکتب بعد کتاب الله دی، لیکن دا داصولو څخه خلاف خیال دی ځکه چی حجت دحدیث ثابت دی نه یوازی دبخاری شریف، موږ اهلِ حدیث یو نه اهلِ بخاری، بل داچی بیشکه امام بخاری رحمة الله علیه لوی امام، امیر المؤمنین فی الحدیث دی اوصحیح بخاری اصح الکتب بعد کتاب الله دی لیکن داخبره نه په قرآن کی سته اونه په حدیث کی سته اونه په خیر القرون کی چا ویلی ده بلکه دشر القرون بعضی امامانو ویلی ده، نوداهلِ حدیث څخه تعجب دی چی په دې مقوله باندی اعتماد کوی، داداهلِ حدیث سره نه ښایی، دازموږ مقلدینو سره ښایی. بله داده چی یوحدیث اصح سو نوددې څخه دانه لازمیږی چی دی نسی منسوخ

کیدی، چې دقرآن آیت منسوخ کیدی سی نوصحیح حدیث به څه رنگه منسوخ نسی، بلـه داده چې وجوهات دترجیح ډیردی کـه یوحدیث سنداً قـوی وی اومعـارض وی دهغـه حدیث سره چې په سندکي ترده لاندي وی لیکن محرِّم وی اومحرِّم ته بـه ترجیح ورکول کیږی، ۴. اودبعضو خلگوپه دماغوکی دا اعتراض پیدا کیږی چې کله تقلید جائزدی نوبیا تقلید دخلفآء راشدینو رضي الله عنهم ولی نه کول کیږی، ددې اعتراض څخه اول جواب دادی چې تقلید په اصطلاح کی هغه اقتدآء اومتابعت ته ویل کیږی چې بې له علمه وی په دلیـل دمقتـدٰی اودمتبـوع بانـدی ددې وجـی څخـه پـه اصطلاح کی صحابه وو رضي الله عنهم تـه مقلدین دپیغمبر ﷺ نسی ویـل کیـدی ځکـه پرقـول اوفعـل دپیغمبر ﷺ بانـدی علم داعلم دی پردلیل باندی، اودارنگه تابعینوتـه مقلدین دصحابه وو نسي ویل کیدی چې قـول اوفعـل دصحابه وو رضي الله عنهم هـم دلیـل دی فـي الجملـةو اوددې اعتـراض څخـه دوهم جواب دادی چې په اصطلاح کی صاحب دمذهب هغه امام ته ویل کیږی چې دهغـه څخـه دژونـد دهری شعبې پـه متعلـق یـوه رایـه مـروی وی، اودخلفـآء راشـدینو رضي الله عنهم علـم تـه دچـاعلم نـه رسـیږی لـیکن ددوی څخـه موږتـه لـږ روایات رارسیدلی دی نودوی دصاحبانو دمذهب مقتدی اوامامان دی.

(**فائده**) عوام پرهغه فرقه بدگمانه وی چې دخپلی رایې په

وظـآئفو اوپـه مراعـاتو اوپـه سـيايي طـرز اوتحريـك سـره اشاعت كوى، لكه دنمونې دپاره څلور اعتراضات ذكر كړل سوه.

وما علينا الا البلاغ، ولاحول ولاقوة الا بالله العلى العظيم وصـــلى الله تعالى على سيدنا خير خلقه محمدٍ وعلى آله واصحابه واتباعه اجمعين.

تمت بحمد الله

ترتيب جديد:
مولوى حافظ محمّد احمد حقّانى غفرالله له
تلميذ المؤلِف فى الاحاديث والتصوّف

كتابت:
العلم كمپيوټرز ، كوئټه . پاكستان
فون: ٠٣٢١٨٠١٢٣٧١

ناشر:
سعيدى كتب خانه ، ختمِ نبوّت چورنګى، سټلايټ ټاؤن، كوئټه . پاكستان. فون: ٠٣٠١٣٧٩٢٠٠٨

Download from; aghalibrary.com